

VAKBLAD

oktober 2023

#198

natuur bos landschap

**Groen en blauw
erfgoed in
zwaar weer**

**Duurzaam
ontwikkelen met
programmatische
aanpak**

OBN-nieuwsbrief

Wij zoeken per 1 januari 2024 een: **Terreinmedewerker A - regio Brabantse Wal** voor 32-40 uur per week

Brabants Landschap behoudt en ontwikkelt natuur, landschap en erfgoed om er nu en later van te kunnen genieten. We beheren en beschermen ruim 19.000 hectare bos, heide en vennen, maar ook landgoederen, boerderijen, forten en kastelen.

Maak van je liefde voor de (Brabantse) natuur je dagelijks werk. Als terreinmedewerker werk je, in het vogelrijkste gebied van Nederland, vooral aan de praktische uitvoering van natuurbeheer. Ook ondersteun je de beheerder bij coördinerende taken en denk je mee over beheer en inrichting van de natuurgebieden.

Je beschikt over basiskennis van veldbiologie en natuurbeheer. Je gaat alleen op pad en werkt regelmatig nauw samen met collega-terreinmedewerkers, vrijwilligers, loonwerkers en boeren.

Reageer **vóór 29 oktober** a.s. via sollicitaties@brabantslandschap.nl o.v.v. 'terreinmedewerker Brabantse Wal'. Voor meer informatie kun je contact opnemen met Bart Pörtzgen, districtsbeheerder West-Brabant, via 0411 - 760 555 of bpörtzgen@brabantslandschap.nl.

natuur dichtbij huis
Brabants Landschap

→ Volledige vacaturetekst: brabantslandschap.nl/terreinmedewerker-a-regio-brabantse-wal

EEN SOLIDE BASIS VOOR EEN GEZONDE BODEM

ACTIMIN

GESTEENTEMEEL

Gesteentemeel, of steenmeel is een 100% natuurlijk product van vulkanische oorsprong. **Actimin**® onderscheidt zich door de nagenoeg volledige biologische beschikbaarheid van de mineralen en is koploper wat betreft het brede spectrum en de hoge gehalten aan sporenelementen.

Vitasol BV
www.actimin.nl Bel: 023 558 3145

Samen bouwen met de natuur voorop!
Met Van Vliet Duurzaamhout

Meer inspiratie? Scan de QR-code en download gratis ons Inspiratieboek.

VAN VLIET DUURZAAMHOUT.NL *31 (0)343 454 400
info@duurzaamheid.nl www.duurzaamheid.nl f in @

COLOFON

Jaargang 20 nummer 198 oktober 2023

Vakblad Natuur Bos Landschap verschijnt 10 x per jaar (niet in juli en augustus)

Redactie

Martijn van Wijk (hoofdredactie a.i.), Ria Dubbeldam (eindredactie), Erwin Al, Chantal van Dam, Geert van Duinhoven, Bart de Haan, Marjelle Molenaar, Boki Luske, Edwin Raap, Pieter Schmidt, Joop Spijker

Vaste bijdrage

Fred Kistenkas (Juridica); Ido Borkent (Praktijkraadsel)

Lay-out

Aukje Gorter, aukjegorter.nl

Cover

Foto Hans van den Bos / landgoed Mariëndaal

Redactieadres

Hollandseweg 7 G, 6706 KN Wageningen
redactie@vakbladnbl.nl

Abonnementenadministratie

Hollandseweg 7 G, 6706 KN Wageningen
Contact: Irma van Noort
030 693 00 40
administratie@vakbladnbl.nl
www.vakbladnbl.nl

Jaarabonnement

Een jaarabonnement** (10 nummers) kost inclusief btw voor

- particulieren: € 60,-
- bedrijven: € 83,-
- studenten* / jongeren tot 18 jaar*: € 27,50

Bovenstaande tarieven gelden bij een incasso-abonnement. Wilt u een factuur ontvangen, dan betaalt u € 4,- administratiekosten.

Bovenstaande tarieven zijn inclusief verzendkosten binnenland. Abonnees in België betalen 6,50 euro per jaar extra voor de verzendkosten. Abonnees buiten Nederland en België betalen 34 euro per jaar extra voor de verzendkosten

* Studenten moeten bij aanmelding een kopie van hun studentkaart mailen naar de abonnementenadministratie. Jongeren onder de 18 jaar (zonder studentkaart) kunnen een kopie van hun identiteitskaart mailen.

** Een abonnement loopt in principe van 1 januari tot en met 31 december. U kunt een abonnement elke maand in laten gaan. U betaalt in het eerste jaar dan een evenredig deel van het abonnementsgeld. Na een jaar wordt uw abonnement automatisch verlengd. U kunt te allen tijde opzeggen met een opzegtermijn van 1 maand.

Copyrights en aansprakelijkheid

Het auteursrecht berust bij de redactie en de auteurs. Overname van artikelen wordt gewaardeerd, mits deze niet worden ingezet voor commerciële doeleinden en voorzien zijn van een deugdelijke bronvermelding. Overname is mogelijk na een schriftelijke toestemming van de hoofdredacteur/eindredacteur.

De redactie en de auteurs streven naar juistheid van de informatie. De redactie en auteurs aanvaarden geen aansprakelijkheid voor schade die het gevolg is van handelingen gebaseerd op onze informatie.

Advertenties

Medialijn, Caroline Sanders
0314 76 37 35
info@medialijn.nl

Druk

Senefelder Misset, Doetinchem

Uitgave

Stichting Vakblad Natuur Bos Landschap.
In het stichtingsbestuur zijn vertegenwoordigd de KNBV, natuurbeherende organisaties en LandschappenNL.
Bestuursleden:
Harrie Hekhuis (voorzitter), Hans Gierveld (penningmeester), Paul van der Donk, Berry Lucas en Michiel van der Weide

© Overname van artikelen is toegestaan mits met bronvermelding

ISSN nr: 1572-7610

Dit blad is gedrukt op FSC®-gecertificeerd papier.

inhoud

- 4 *Groen en blauw erfgoed in zwaar weer. Hoe maken we historische buitenplaatsen klimaatrobuust?*
- 9 *Redactioneel commentaar*
- 10 **stelling**
'Nederland kan meer speelruimte nemen om de Europese regels voor biodiversiteit, stikstof en klimaat behapbaar te maken'
- 12 **kort**
- 14 *Optimalisatie van beheer vogelakkers in het akkerbouwgebied*
- 18 *Duurzaam ontwikkelen met de programmatische aanpak*
- 22 *Stemhulpen als steuntje in de rug bij groene keuze*
- 26 *KNBV – Het Zalkerbos: waarheen met het zeldzame hardhoutoibos?*
- 28 **KRW-reeks 10**
Afschaffing van de derogatie is niet per se een zegen voor de waterkwaliteit
- 29 *Juridica – Wodanseiken*
- 29 *Agenda*
- 30 *Praktijkraadsel*

I OBN-nieuwsbrief

Rondleiding door het historische Sterrenbos op landgoed Zuylestein door Jemima de Brauwere. De valwind in juni 2021 in Leersum heeft tot grote schade geleid.

Groen en blauw erfgoed in zwaar weer

Hoe maken we historische buitenplaatsen klimaatrobuust?

Het groene en blauwe erfgoed van de 550 historische buitenplaatsen in Nederland staan vanwege extreem weer onder druk. Zomers worden heter en droger en winters worden milder en natter. Daardoor worden historische tuinen en waterwerken bedreigd. Een proactieve aanpak om buitenplaatsen klimaatrobuust te maken is noodzakelijk, maar standaardoplossingen zijn er niet. Daarom is gedurende twee jaar met het *Kennisprogramma Klimaatrobuuste Buitenplaatsen* gewerkt aan kennisopbouw over klimaatadaptatie van historische buitenplaatsen, om zo de toekomst van groen en blauw erfgoed veilig te stellen. Wat zijn de belangrijkste lessen uit dit kennisprogramma? Waarmee kunnen we het groen-blauwe erfgoed in de toekomst behouden?

tekst Nanine Koolstra (stichting Kastelen Buitenplaatsen Landgoederen)

> In het rapport *Aanhoudend Droog* (2020) concludeert de Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed (zie kader) dat eigenaren en beheerders van historische buitenplaatsen en landgoederen zich actief moeten inspannen om de groene rijksmonumenten die zij beheren klimaatrobuust te maken. Een paar maanden daarvoor, in 2019, sloten meerdere ministeries, de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en andere betrokken organisaties de Erfgoed Deal. In die deal zijn afspraken vastgelegd met als doel om klimaatadaptatie van erfgoed te stimuleren, op een manier waarbij belangrijke erfgoedwaarden in stand blijven. Onder andere is afgesproken dat organisaties budget kunnen aanvragen om met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. Het rapport en de deal tezamen waren voor

De Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed houdt toezicht op een deel van het erfgoed en op het informatiebeheer bij de centrale overheid. Ze levert een bijdrage aan het tegengaan van illegale handel in cultuurgooien. Daarnaast houdt ze toezicht op de naleving van het archeologiebestel, opgravingen, vondsten en archeologische monumenten. Professionele organisaties voor monumentenbehoud vallen onder het toezicht en de werking van het monumentenstelsel. De inspectie draagt zo bij aan het behoud en beheer van het nationale erfgoed.

stichting Kastelen, (historische) Buitenplaatsen en Landgoederen (SKBL) de aanleiding om een partnerproject op te zetten om met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. Het project is medio 2021 gelanceerd onder de naam *Erfgoed Deal Kennisprogramma Klimaatrobuuste Buitenplaatsen*. Het projectteam bestond uit vertegenwoordigers van de provincies Utrecht, Zuid-Holland en Gelderland, de gemeente Zeist, Utrechts Landschap en Utrechts Particulier Grondbezit. Het project is maart 2023 afgerond, maar stichting Kastelen Buitenplaatsen Landgoederen blijft ook daarna betrokken bij de monitoring.

Website en proeftuinen

Gedurende twee jaar is gewerkt aan kennisopbouw over klimaatadaptatie van groen en blauw erfgoed. De opbrengsten en activiteiten van het kennisprogramma komen samen op de website klimaatrobuustebuitenplaatsen.nl. De website dient als platform voor eigenaren, beheerders, beleidsmakers en andere betrokkenen die aan de slag willen of te maken hebben met klimaatrobuuste maatregelen op landgoederen en buitenplaatsen.

De meeste kennis is opgedaan in proeftuinen, door daadwerkelijk met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. In de proeftuinen is getest welke maatregelen mogelijk zijn met behoud én gebruik van de cultuurhistorische waarden van het groene en blauwe erfgoed. Een mooi voorbeeld van een proeftuin was het Zeisterbos. De historische spreng is weer watervoerend geworden, met be-

houd van het historische karakter van de spreng. Historische dammen en duikers zijn gerestaureerd en op de omringende landgoederen in de gemeente Zeist zijn bomen herplant, die eerder door verdroging waren afgestorven. Samen met omliggende eigenaren wordt gewerkt aan meer waterinfiltratie (zie ook kader op pagina 7-8). In Gelderland is in Proeftuin Baakse Beek bij Vorden door middel van een systeem- en gebiedsanalyse een herstelplan gemaakt voor de hele landgoederenzone waar de beek doorheen stroomt. De noodzakelijke maatregelen worden voor elk landgoed door dezelfde landschapsarchitect vormgegeven, met respect voor de cultuurhistorische waarden en afstemming op de wensen van de eigenaren en beheerders. In de praktijk is op deze wijze kennis ontwikkeld die relevant en toepasbaar is voor alle historische buitenplaatsen in Nederland. De ervaringen uit de proeftuinen zijn als pioniersverhalen op de website te lezen. Eigenaren delen er hun ervaringen en ze delen hun contactgegevens voor geïnteresseerden die meer informatie willen krijgen.

Tools

De kennis- en leeromgeving op de website biedt ook *tools* die helpen om zelf met klimaatadaptatie aan de slag te gaan. Eén daarvan is de *Routekaart Klimaatrobuuste Buitenplaatsen*. De kaart maakt inzichtelijk welke stappen nodig zijn voor het ontwikkelen en realiseren van klimaatrobuuste maatregelen en biedt verdieping en houvast aan eigenaren en beheerders. De routekaart is ont-

wikkeld en getoetst in de proeftuinen en tijdens de diverse workshops met belanghebbenden en betrokkenen. Een belangrijke pilot die nog loopt, is de groen-blauwe monitor. De monitor is een dataoverzicht, opgebouwd uit verschillende parameters die op de buitenplaats zijn gemeten. De parameters geven inzicht in de staat van onderhoud en de kwetsbaarheid van het groen-blauwe erfgoed. Denk aan de vitaliteit van de bomen en de grondwaterstanden. De monitor is als pilot bij 31 buitenplaatsen op twee verschillende momenten uitgevoerd. Als de monitor frequent wordt gedaan, kunnen na verloop van tijd trends in beeld worden gebracht. Denk bijvoorbeeld aan de vitaliteit van de bomen door de tijd heen. Een ander belangrijk onderdeel van het kennisprogramma was het verbinden van beleidsmakers, eigenaren, beheerders en andere betrokkenen. Daarvoor zijn diverse bijeenkomsten georganiseerd, waaronder workshops op landgoederen, een symposium en een klimaatop. Op die bijeenkomsten werd het kennisprogramma onder de aandacht gebracht en werd met elkaar het gesprek aangegaan over de noodzaak van klimaatadaptatieve maatregelen voor het groen-blauwe erfgoed in Nederland.

Pionieren

Het kennisprogramma is samen te vatten met één woord: pionieren. Zowel in de praktijk als op het gebied van kennisontwikkeling en beleid. Jemima de Brauwere, eigenaar van landgoed Zuylestein

Foto: SKBL

Het project levert allerlei samenwerkingen op. Zo is na afloop van het programma een nieuwe kennisproeftuin opgezet bij landgoed Zuylestein, waarbij de teams erfgoed en klimaat van provincie Utrecht samen optrekken.

in Leersum, vat die pioniersmentaliteit als volgt samen: 'Je moet je door een tegenslag niet laten overrompelen. Als iets tegenzit, stel jezelf dan de vraag: wat kan ik ermee en wat leer ik ervan? Hoe kan ik het naar mijn voordeel draaien? Dat is heel essentieel.'

De verbinding tussen klimaat en erfgoed is nieuw. Bij gemeenten en provincies was er veelal geen samenwerking tussen klimaat- en erfgoedteams. Daar heeft het projectteam verandering in weten te brengen door te starten met een landelijke dialoog tussen de disciplines klimaat, water en erfgoed. Er zijn allerlei nieuwe samenwerkingen opgezet. Bijvoorbeeld tussen de teams erfgoed en klimaat van een provincie en tussen teams erfgoed van verschillende provincies. Zo is in Leersum, na afloop van het programma, een nieuwe proeftuin opgezet bij landgoed Zuylestein. Bij die proeftuin trekken de teams erfgoed en klimaat van provincie Utrecht samen op.

De meest inspirerende pioniers zijn de landgoedeigenaren en beheerders zelf. Zij zetten zich in om intelligente en creatieve oplossingen en klimaatrobuste maatregelen op hun eigen landgoed of buitenplaats te realiseren. De kennis die zij hierbij opdoen, kon voorheen niet altijd gedeeld worden met andere eigenaren. Met het kennisprogramma zijn de eerste stappen gezet voor een platform, zowel fysiek als digitaal, waarop eigenaren, beheerders, overheden, natuurorganisaties, erfgoedorganisaties en andere betrokkenen elkaar wel gemakkelijk kunnen vinden.

Belangrijkste lessen

In de twee jaar van het kennisprogramma is veel geleerd. Allereerst is het goed om te realiseren dat veel klimaatrobuste maatregelen snel en gemakkelijk uitgevoerd kunnen worden. Denk bijvoorbeeld aan het niet helemaal kort maaien van het gras tot een gazon, maar het gras langer te laten groeien tot een hooiland. Hoog gras biedt ruimte aan allerlei kruiden, wat goed is voor insecten. Dat draagt bij aan de biodiversiteit. Of denk aan het bedekken van de bodem met struikgewas, zodat vocht beter wordt vastgehouden en dieren een plek hebben om zich te kunnen verschuilen. Deze maatregelen hebben ook een positief effect op vermindering van de verdamping. Vanzelfsprekend is ook veel geleerd van grotere maatregelen die daardoor ook meer impact hebben op zowel het klimaat als het erfgoed. Denk aan een systeemaanpak voor een complete landgoederenzone, zoals is gebeurd bij de Beekse Beek in Gelderland. Kijk voor meer informatie hierover op de website. Niet voor iedere maatregel is een apart onderzoek nodig. Benut de bestaande kennis en zoek uit welke locatiespecifieke kennis ook toepasbaar is op andere locaties. Ten tweede is het belangrijk dat wordt gewerkt aan een handelingsperspectief voor landgoedeigenaren. Er is nog veel onduidelijk over de toekomstige veranderingen in het klimaat, het regionaal en landelijk beleid rond erfgoed en klimaat, en de beschikbare financiële middelen voor klimaatadaptatie voor landgoederen en buitenplaatsen. Dat maakt het niet gemakkelijk om maatregelen te treffen. Erfgoed moet daarom een plek krijgen in het landelijke en regionale klimaatbeleid, om structureel klimaatrobuste buitenplaatsen te kunnen realiseren en te financieren. Doorontwikkeling van de groenblauwe monitor biedt hierbij op termijn ondersteuning, inzicht en de mogelijkheid tot het signaleren van in het licht van de klimaatverandering wezenlijke trends.

Ten derde is het essentieel dat de opgedane kennis wordt gedeeld met alle relevante partijen. Er wordt veel gepioneerd, op allerlei verschillende plekken in het land. Niet altijd komen de geleerde lessen terecht bij andere bui-

tenplaatsen, en dat zijn gemiste kansen. Tegelijkertijd is er haast geboden. Hoe langer er wordt gewacht met het nemen van klimaatmaatregelen, hoe meer groen en blauw erfgoed er verloren kan gaan. Kennisdeling kan het nemen van effectieve maatregelen versnellen. Alle bijeenkomsten die wij met het kennisprogramma hebben georganiseerd, waren druk gezocht. De wil om van elkaar te leren is er dus zeker. We hopen dat eigenaren, beheerders, natuurorganisaties en overheden zullen blijven inzetten op kennisdeling om op deze manier klimaatadaptatie van buitenplaatsen te versnellen.

Het projectteam roept alle eigenaren en beheerders van erfgoed en alle organisaties die hierbij betrokken zijn, op om aan de slag te gaan met klimaatadaptatie van groen en blauw erfgoed en ervaringen op de website klimaatrobustebuitenplaatsen.nl te delen. De geleerde lessen zijn een begin. Er is meer nodig voor het ontwikkelen en realiseren van klimaatrobuste maatregelen op historische landgoederen en buitenplaatsen, zodat we nog vele generaties kunnen genieten van ons rijke culturele erfgoed.<

Meer informatie en inspiratie om met klimaatrobuste maatregelen aan de slag te gaan:

klimaatrobustebuitenplaatsen.nl

Meer over de Erfgoed Deal: Vakblad #190, december 2022, pagina 16-19.

Voor contact:

Bram van Ommen, bvanommen@skbl.nl

foto Hans Dijkstra

Bosbaas Henri Kleijer van landgoed Middachten bij De Steeg (Gld.) maakt een waterafvoergoot schoon. Zeventien van dergelijke goten aan de rand van de Veluwe stuwwal vangen afspoelend regenwater op en leiden het naar het omliggende bos, waar het water vervolgens kan inzigen.

foto's Utrechts Landschap

In de slingerivijver op buitenplaats Pavia wordt nieuwe folie aangebracht.

Restauratie van de monumentale keermuur in de spreng.

'Tot onze verrassing staat er in delen van de spreng weer water'

Het Utrechts Landschap, eigenaar van het Zeisterbos en de buitenplaatsen Hoog Beek & Royen en Pavia, maakte zich zorgen: de ruim 250 jaar oude sprengbeek in het bos staat al decennia droog. Ook het waterpeil van de slingerivijvers op beide buitenplaatsen komt in droge perioden onder het kritieke niveau. Verder is door verdroging al een groot deel van de bomen en planten aangetast of afgestorven. Het verlies van de veelal beeldbepalende en eeuwenoude bomen betekent een grote aantasting van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van het gebied, aldus Ivor de Baat, projectleider bij Stichting Utrechts Landschap.

Om de problemen aan te pakken is Utrechts Landschap eind 2019 begonnen met het voorbereidingsproject 'Herstel Watersysteem Zeist'. De Baat: 'We hebben diverse onderzoeken laten uitvoeren en de resultaten vertaald naar een projectplan met (herstel)maatregelen. Het cultuurhistorisch onderzoek heeft ons meer inzicht gegeven in de vele cultuurhistorische aspecten in het gebied. Hierdoor werd het mogelijk om de constructie en de functies van deze monumenten te restaureren naar het oorspronkelijke ontwerp. Het waterbalansonderzoek maakte duidelijk welke maatregelen noodzakelijk en haalbaar zijn. Een belangrijke uitkomst van het waterbalansonderzoek was dat het grondwaterpeil niet meer zodanig te verhogen is, dat de vijvers weer met grondwater gevoed kunnen worden. Het opnieuw aanbrengen van folie in de vijvers bleek helaas onvermijdelijk.'

De herstelmaatregelen zijn inmiddels uitgevoerd en hebben zichtbaar resultaat. 'Tot onze verrassing staat er in delen van de spreng weer water. Sinds de schoning van de spreng komt het kwelwater weer omhoog.' Cultuurhistorische objecten zoals bruggen en dammen zijn gerestaureerd om hun functie en cultuurhistorische waarde te behouden of terug te geven. Verschillende nieuwe duikers en stuwen zijn aangelegd om het waterniveau beter te reguleren. Ook de slingerivijvers zijn hersteld. 'Het behoud van de glooiende oeverlijn en het spiegelende effect is cultuurhistorisch van belang. De vijvers zijn voorzien van nieuwe beschoeiing en folie. Waar mogelijk zijn zandtaluds tegen de beschoeiing aangelegd zodat dieren makkelijker in en uit het water kunnen gaan.'

Utrechts Landschap werkt in het project nauw samen met de gemeente Zeist, het Hoogheemraadschap Stichtse Rijnlanden en de provincie Utrecht. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed heeft binnen de Erfgoeddeal een belangrijke bijdrage geleverd aan de realisatie. 'Gelukkig merken we dat op beleidsmatig niveau de urgentie om maatregelen te treffen wordt gedeeld. De uitdaging zit er met name in dat we dit moeten

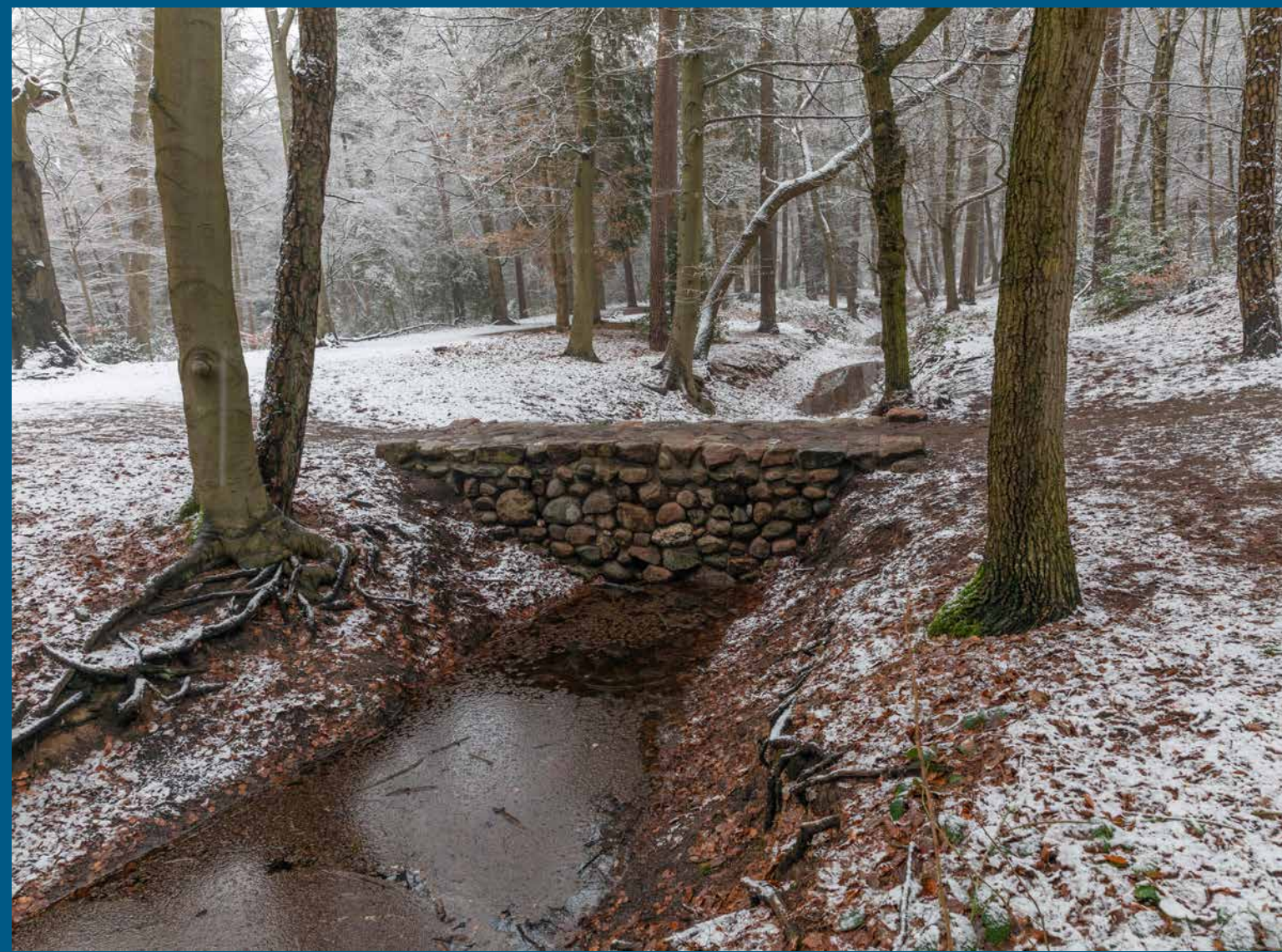
vertalen naar een praktische aanpak. Het is pionieren: waar de één staat de trappelen om iets nieuws te proberen ten behoeve van toekomstig behoud, stelt de ander de vraag of nieuwe maatregelen wel passen in bestaande procedures, visies en regelgeving.'

Het Utrechts Landschap betreft ook de omgeving bij de klimaatadaptieve maatregelen. Met verschillende partijen is op het bezoekerscentrum De Boswerf een klimaatpaviljoen gebouwd. Hier kunnen bezoekers inspiratie opdoen om hun eigen huis en tuin te verduurzamen, bijvoorbeeld door afkoppeling van regenpijpen zodat hemelwater rechtstreeks de bodem ingaat. Ook zijn er afspraken gemaakt met eigenaren van naastgelegen gebouwen als de Boskapel, Hoog Beek & Royen en het verzorgingstehuis De Amandelhof over afvoer van het regenwater naar de slingervijvers. 'Het enthousiasme om mee te werken is groot. De ervaringen die wij opdoen binnen dit project worden actief gedeeld met andere terreineigenaren. Samen kunnen we veel meer water langer vasthouden. Alleen met een brede aanpak maken we onze omgeving klimaatrobuster.'

Wat ook bijzonder is aan het project, vindt De Baat, is de samenwerking tussen erfgoed- en natuurorganisaties. 'Soms staan de natuur en cultuurhistorie in de praktijk op gespannen voet, maar door een goede samenwerking kun je juist iets heel moois bereiken. Samenwerken kost wel tijd. Begin dus op tijd en betrek meteen alle partijen.'

De monumentale keiendam is hersteld naar het oorspronkelijke ontwerp.

Langzaam (maar zeker?) verdwijnt bos weer van de politieke agenda Aanpakken of aanpassen?

In de Bossenstrategie (2020) staat dat Rijk en provincie streven naar 37.000 hectare extra bos in pakweg tien jaar, wat neerkomt op 10 procent uitbreiding van bestaand bos. Voor die uitbreiding zijn meer dan genoeg redenen. Echt ter discussie heeft dat getal ook nooit gestaan. Dus aan de slag!

Provincies staan daarvoor aan de lat en dan begint het enthousiasme al wat minder te worden. Want welke provincie doet welke taartpunt van de 37.000 hectare? Nou ja, dat is misschien ook niet het allerbelangrijkste, eerst maar eens meters gaan maken en dan kijken waar we uitkomen. Dat kan ook een strategie zijn.

Echter, als je de inmiddels nieuwe coalitieakkoorden van de provincies en de uitwerkingen van de landelijke Bossenstrategie in provinciale strategieën leest, rijst de vraag of het overlaten aan de provincies wel zo'n goed idee is. Het gaat wat ver om hier alle twaalf in 2023 verschenen provinciale bossenplannen te analyseren, maar het is overduidelijk dat de bosambities op deze manier niet te behalen zijn. Ook de nieuwe coalitieakkoorden lopen niet over van ambitie. Een voorbeeldje van Limburg. De provincie zegt in totaal 3500 hectare extra bosgebied te willen creëren. 'Aan de ene kant door spontane bosontwikkeling en het bevorderen van natuurlijke processen. Aan de andere kant door de aanplant van nieuwe bomen.' In het coalitieakkoord vervolgens geen woord meer over de bossen. Helemaal niets.

Tweede voorbeeld: Drenthe. 'We werken aan de Drentse bomen en bossenstrategie', staat er in het akkoord. En in dat akkoord staat: 'De provincie heeft de ambitie om 1.700 ha bos met andere partijen te ontwikkelen en ziet deze ambitie als een inspanningsverplichting. De provincie

wil hierbij zoeken naar het combineren van bosuitbreiding met andere functies. Dit betekent dat er nu geen ruimtelijk beeld is waar de gewenste bosuitbreiding gerealiseerd gaat worden, maar wel de uitnodiging aan maatschappelijke partijen om te komen met voorstellen.' Ergo: wel 1.700 hectare nieuw bos, maar weet niet waar, weet niet wanneer, kom maar met uw ideeën. Tja, ook dat klinkt niet als dat de provincie alles op alles zet om over zes jaar de uitbreiding geregeld te hebben.

Groningen zegt dat nieuw bos niet ten koste mag gaan van goede agrarische gronden en karakteristiek landschap. Zuid-Holland wil extra bos realiseren binnen de gebieden van het Natuurnetwerk Nederland (NNN). In Gelderland krijgt nieuw bos geen natuurstatus en wordt het bij voorkeur gecombineerd met andere functies, zoals productiebos en extra bomen in nieuwe woonwijken. Misschien het meest ambitieus is de provincie Noord-Brabant die 13.000 hectare nieuw bos wil aanplanten. In het nieuwe coalitieakkoord blijft deze ambitie overeind, maar ook hier geen woord over hoe en waar.

Een voorzichtige conclusie moet dan dus zijn dat het animo en het enthousiasme om met de bossen aan de slag te gaan na een paar jaar alweer tanende is. Is dit weer een bewijs dat het decentraliseren van het ruimtelijke domein hoogstwaarschijnlijk niet leidt tot het gewenste doel? Zeker met alle andere ruimtelijke opgaven die provincies hebben voor het landelijk gebied en de druk op de landbouwgrond, lijkt het schier onmogelijk om zonder centrale regie 37.000 hectare bos aan te planten.

Gaan we dus de ambities aanpassen of gaan we de uitvoering van de Bossenstrategie anders aanpakken?

Roy van Grunsven, projectleider bij De Vlinderstichting

'De speelruimte die we hadden, hebben we verlummeld'

'Biodiversiteit en natuur verdienen bescherming maar uiteraard zijn er ook andere belangen. We hebben ook ruimte nodig om te wonen en te recreëren, en er is soms spanning tussen natuur en economische activiteiten. Een goede afweging is daarom essentieel. Idealerweise wordt er in internationaal verband een ondergrens afgesproken over wat individuele landen aan natuur moeten behouden. Daaraan moeten ook sancties verbonden zijn, zodat het geen vrijblijvende afspraken zijn en natuur niet opgeofferd wordt voor economische groei. Zo kun je voorkomen dat sommige landen (tijdelijk) concurrentievoordeel behalen door hun natuur slecht te beschermen, behoud je een gelijk speelveld en voorkom je een race to the bottom. Dit is precies wat Natura 2000 (als uitwerking van de Habitat- en Vogelrichtlijn) is en hier heeft Nederland ook zijn handtekening onder gezet. De natuur in Nederland voldoet echter niet aan de eisen die gesteld worden, zoals ook weer blijkt uit de natuurdoelanalyses. Dit is niet iets dat ons ineens overkomen is, maar het gevolg van decennia aan wanbeleid. Het kan absoluut geen verrassing zijn dat onder andere de slechte (grond) waterkwaliteit, de verdroging en de hoge stikstofdepositie hebben geleid tot verslechtering van de natuurkwaliteit. De speelruimte die we hadden, hebben we verlummeld. Het is hoog tijd dat we deze regelgeving niet alleen serieus nemen, maar er ook werk van maken. Voor klimaatbeleid geldt vrijwel hetzelfde, ook hier heeft uitstel serieuze consequenties. Daarbij gaan klimaatbeleid en natuurbescherming vaak hand in hand.'

Fred Kistenkas, gepensioneerd wetenschapper omgevingsrecht Wageningen UR

'We moeten oppassen dat beleid het recht niet verder vervuilt'

Speelruimte zoeken en inzoomen op behapbaarheid leidt alleen maar af van waar het in de rechtsstaat werkelijk om gaat en dat zijn de rechtsregels. Deze pavloreactie op knellende regels vinden we ook bij andere rechtsgebieden dan alleen het natuurbeschermingsrecht. Het beleid krijgt de overhand en vervuilt het recht. Het is het afglijden van rechtsstaat naar een beleidsstaat. Het gaat in ons domein om de habitattoets en niet om beleidsprogrammaatjes die alles op de lange termijn schuiven. Aan de Universiteit van Amsterdam (1983-2003) doceerde ik staatsrecht voor fiscalisten en ook in het belastingrecht zie je dat heffing op uw spaargeld strijdig is met Europese grondrechten, maar dat het beleid dat domweg negeert. Vroeger zou er al meteen geluisterd zijn naar rechtswetenschappelijke kritiek, maar nu lijken beleidswetenschappers de overhand te hebben. De rechter moet dit nu telkens corrigeren. De veel te grote aandacht voor het beleidsmatige in plaats van het rechtmatige zit dus veel dieper: het is een algemeen staatsrechtelijk probleem. Intussen ben ik niet de enige met zo'n diagnose; in zijn Tilburgse afscheidsrede Grenzen aan geknoei spreekt ook prof. dr. Kees Bastmeijer van 'systematisch geknoei' met het natuurbeschermingsrecht. Natuurdoelen worden uitgesteld of onmogelijk gemaakt. Het is volgens mij dus niet alleen het geval op milieudossiers, maar laten we maar eens beginnen om in onze eigen groene opleidingen wat minder beleids- en bestuurskunde en wat meer staatsrecht en natuurbeschermingsrecht te stoppen, want zelfs mijn Wageningse studenten waren al dusdanig door al die beleidswetenschappelijke vakken geïndoctrineerd dat ze alleen nog maar keken naar bos- en natuurbeleid, maar het natuurbeschermingsrecht uit het oog waren verloren.'

Duncan Liefferink, universitair hoofddocent Europees en landenvergelijkend milieubeleid, Radboud Universiteit Nijmegen

'Als wij ons niet aan de regels houden, hoe kunnen we dan van andere lidstaten eisen dat ze dat wel doen?'

'Meer speelruimte nemen klinkt aantrekkelijk en verleidelijk. Toch denk ik dat dit geen goed idee is, en wel om drie redenen. Ten eerste: Nederland heeft ooit met goede argumenten ingestemd met de Europese regels voor biodiversiteit, stikstof en klimaat – het heeft zich daarvoor zelfs actief ingezet. Nederland heeft als klein land in het zwaar belaste centrum van Europa belang bij een ambitieus grensoverschrijdend milieubeleid. Kort geleden nog drong Nederland in Brussel aan op strengere klimaatdoelstellingen. Bij de totstandkoming van het Europese natuurbeleid (Habitatrichtlijn, Natura 2000) behoorde Nederland tot de voortrekkers. Alleen met betrekking tot stikstof ligt de zaak genuanceerder. Daar waren implementatieproblemen vanaf het begin voorzien en had Nederland in een veel vroeger stadium daarnaar kunnen handelen. Ten tweede brengt een losse omgang met de Europese regels juridische risico's met zich mee. Ingebrekestellingen door de Europese Commissie en veroordelingen door het Europese Hof van Justitie kunnen ongemakkelijke gevolgen hebben. We hebben daar inmiddels ervaring mee. De derde reden is betrouwbaarheid en geloofwaardigheid. Als wij ons niet aan de regels houden, hoe kunnen we dan van andere lidstaten eisen dat ze dat wel doen? In de EU hangt alles met alles samen. Een gebrek aan geloofwaardigheid kan zich ook laten voelen op andere terreinen, zoals migratie of begrotingsbeleid. Als Nederland vindt dat de Europese regels knellen, dan moet het dat in Brussel aankaarten. Er zijn zeker meer lidstaten te vinden die van mening zijn dat 'Europa' te veel regelt. Succes niet verzekerd, een langdurig traject wel, maar het is niet anders.'

'Nederland kan meer speelruimte nemen om de Europese regels voor biodiversiteit, stikstof en klimaat behapbaar te maken'

— Ria Dubbeldam (samenstelling)

Bas Haring, filosoof en hoogleraar Publiek begrip van wetenschap, Universiteit Leiden

'De gevolgen van biodiversiteitsverlies zijn echt te overzien'

'Ik weet niet welke speelruimte Nederland in juridische zin heeft: ik ben filosoof en geen jurist. Maar met een filosofische en een biologische bril op vind ik dat Nederland meer speelruimte mag nemen rondom de thema's stikstof en biodiversiteit – het thema klimaat laat ik voor wat het is: rondom klimaatverandering kunnen we ons wat mij betreft nauwelijks speelruimte permitteren. We moeten ons goed realiseren dat biodiversiteit iets is dat we willen. We houden van een natuur met een zekere verscheidenheid; die stellen we op prijs en waarderen we. Het is tevens zo dat méér stikstof in de grond zorgt voor een minder diverse natuur. Toch mogen we onszelf afvragen welke natuur we willen en of een wat minder diverse natuur, die groeit op een wat stikstofrijkere bodem ook niet heel fijn kan zijn. Ik mis hier een open blik en nieuwsgierigheid. De natuur die groeit op stikstofarme gronden – zoals heide en schrale graslanden – is niet per se beter, mooier of belangrijker dan fluitenkruid en bereklauw (die beide van stikstof houden). En voor de mensen die denken dat biodiversiteit niet slechts wenselijk is, maar tevens noodzakelijk, en dat er vreselijke dingen gebeuren als de biodiversiteit verder afneemt: dat is een vergissing. De meeste biologen weten dat. Jazeker, het verlies van biodiversiteit kan gevolgen hebben; bijvoorbeeld voor bestuiving. Maar die gevolgen zijn echt te overzien: de voedselproductie zal heus op peil blijven, en Nederland zal niet veranderen in een onleefbare woestijn van louter brandnetels.'

Marcel van Silfhout, agro-ecologische boer, GraanGeluk

'De roep om een meer natuurinclusieve landbouw is alleen maar groter en urgenter geworden'

'De afgelopen jaren is van de landbouwtransitie bar weinig terecht gekomen. Terwijl de roep om maatschappelijke druk voor een meer groene, 'natuurinclusieve' landbouw alleen maar groter en urgenter is geworden, heeft de stikstofcrisis en de giftige polarisatie alles lamgelegd. Tijdens een rondetafelgesprek over LandschapsGrond in de Tweede Kamer op 9 juni 2022 – een paar dagen voor de tot woede leidende stikstofbrief van landbouwminister Van der Wal – hebben wij als Stichting GraanGeluk gepleit voor het revitaliseren van 600.000 hectare boerecultuurlandschap, ongeveer een derde van de Nederlandse landbouwgrond. Ons geluid raakte verloren in de boerenopstand die volgde. We vroegen de Kamer om een langjarige ecosysteemdienst-akkerbeheervergoeding voor regeneratieve agro-ecologische landbouw gericht op lokale en regionale voedselproductie. Met zo'n LandschapsGrond-vergoeding van ongeveer 2 à 3 miljard euro per jaar is namelijk die complete 600.000 hectare te revitaliseren. GraanGeluk pleit voor een gebiedsgerichte aanpak waarbij zowel de akker- en graslandbodems als herstel van de korte ketens – om weer lokaal-regionale voedselmarkten te creëren – centraal staan. Dit pleidooi zullen wij in de komende formatieperiode na de verkiezingen weer doen. Door per gebied te berekenen hoeveel veeteelt, akkers en graslanden er zijn, is de stikstofproblematiek met de juiste bemesting letterlijk op te lossen. De bodem is met regeneratief agro-ecologisch beheer de plek waar we stikstof in voedsel omzetten, zoals wij het nu al sinds 2017 met veel succes doen. Streekgraanteelt met bijzaai van zeldzame akkerkruiden is goed voor zowel het bodemleven, de biodiversiteit als het klimaat. Onze korte koolstofkringloop zonder kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen levert ook nog eens gezond en smaakvol streekvoedsel op.'

Startbudget voor Aanvalsplan Landschap

De komende twee jaar is er 15 miljoen beschikbaar voor de versnelling van het Aanvalsplan Landschap. Hiermee wordt invulling gegeven aan een betere groen-blauwe dooradering van het landelijk gebied. Dit bleek op Prinsjesdag uit de cijfers van Miljoenennota. Minister Adema wijdde er diezelfde dag een aparte brief aan de Kamer aan.

Bij de realisatie van het Aanvalsplan Landschap wordt aangesloten bij de plannen van de provincies voor het aanleggen van landschapselementen, in het kader van de doelstellingen uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) voor 10 procent groen-blauwe dooradering in 2050. Hiervoor zijn met name houtige landschapselementen nodig, zoals houtwallen, heggen, hagen, singels en solitaire bomen. De ambitie is om tot 2030 zo'n 25.000 hectare nieuwe landschapselementen op landbouwgrond aan te leggen. In de brief en de miljoenennota is ook aandacht voor andere investeringen. Zo worden jonge boeren gesteund om de duurzame weg te kiezen (100 miljoen) en is er 50 miljoen om de biologische markt te bevorderen. Verder wordt de beoogde uitbreiding van het areaal Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) aangehaald, evenals de langjarige contracten (18 jaar). Hiervoor is nog geen budget beschikbaar, maar hopelijk gaat hierover gesproken worden bij de begrotingsbehandeling van LNV.

Illustratie: Aukje Corter

Nieuw Praktijkadvies Natuurbranden

De Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE) heeft een vernieuwd praktijkadvies *Preventie en bestrijding van natuurbranden* uitgebracht. Het praktijkadvies geeft handvatten om de kans op een onbeheersbare natuurbrand in terreinen te verkleinen. Je leest hoe je samen met de brandweer en andere betrokken partijen een natuurbrandpreventieplan maakt en wat jouw rol is voor, tijdens en na een brand. Ook is er aandacht voor het communiceren over natuurbranden en zijn er praktijkvoorbeelden van effectieve inrichtingsmaatregelen.

www.vbne.nl

Biodiversiteit beken en rivieren wil maar niet verbeteren

Sinds 2010 is de biodiversiteit in stromende wateren niet meer verbeterd. Dit blijkt uit een analyse van de trends van ongewervelde dieren in Nederlandse en andere Europese beken en rivieren. Volledig herstel van de biodiversiteit is hiermee niet bereikt en het doel van de Kaderrichtlijn Water uit 2000 – een goede ecologische waterkwaliteit – blijft zo buiten bereik. Het uitblijven van verder herstel wijst erop dat de recent genomen maatregelen onvoldoende opleveren. Gezien de aanhoudende en nieuwe druk op zoetwaterecosystemen, pleiten de onderzoekers voor extra maatregelen. Inspanningen zijn nodig om te voorkomen dat afvalwaterzuiveringsinstallaties doorstromen tijdens hevige regenval en om vervuilende stoffen effectiever uit zoetwatersystemen te verwijderen. Daarnaast pleit het onderzoeksteam voor herstel van zoetwaterecosystemen door de gedempte hydrologische dynamiek te herstellen (minder droogval en overstromingen), de oevermorfologie en -begroeiing terug te brengen, het inspoelen van meststoffen en pesticiden uit landbouwgrond sterk te verminderen, door beken en rivieren en dalen en uiterwaarden beter met elkaar te verbinden, en door onze riviersystemen aan te passen aan toekomstige klimatologische omstandigheden. Om deze extra maatregelen te laten werken moeten ze op een grote ruimtelijke schaal worden toegepast. Dat wil zeggen: op de schaal van het stroomgebied van de beken en rivieren.

www.nature.com

Historische lijnelementen verder onder druk

De totale lengte aan historische lijnelementen in Nederland is tussen 2017 en 2022 afgenomen. Dit blijkt uit de indicator Historische Lijnelementen, die laat zien welke lijnelementen uit 1950 – buiten de huidige bebouwde kom – ook nu nog in het landschap aanwezig zijn. Het gaat om waterlopen, bomenrijen, houtwallen, hagen, singels en wegen die voorkomen op plekken waar historisch lijnelementen van hetzelfde type voorkwamen. Op de meeste locaties gaat de afname geleidelijk, maar op locaties met grootschalige ingrepen is uiteraard een grotere afname in historische lijnelementen waar te nemen. Locaties die opvallen zijn bijvoorbeeld de ontpoldering van de Hedwigeppolder, nieuw aangelegde wegen, zoals de A16 bij Rotterdam, de N356 in Friesland en de N18 bij Haaksbergen en natuurontwikkelingsprojecten, zoals herstel van de Bovenregge bij Enter en de herinrichting van het Drents-Friese Wold. Op de kaart van de indicator Historische Lijnelementen zijn de veranderingen tussen 2017-2018, 2019-2020 en 2021-2022 zichtbaar. Per gridcel van 500 x 500 meter wordt de mate van verandering getoond. Door een gridcel aan te klikken, krijg je nadere informatie. Opvallend in 2022 is de afname van het aantal historische wegen in productiebossen. Deze we-

gen (vaak zandwegen) worden door de terreinbeheerders niet meer onderhouden. In het landschap zullen ze steeds minder zichtbaar worden. De verspreiding van de veranderingen in het Nederlandse landelijk gebied is op provinciale schaal tamelijk homogeen. Het percentage areaal dat nauwelijks of niet is veranderd ligt landelijk rond de 94% in zowel 2018, 2020 als 2022. Op provinciaal niveau is de spreiding maximaal 3 procent met uitzondering van Flevoland (zowel 2018 als 2020 99% onveranderd). Dat laatste is te verklaren doordat Oostelijk en Westelijk Flevoland in 1950 nog niet ingepolderd waren.

www.monitorlandschap.nl

Lichtvervuiling zet nachtzwaluwen op verkeerde been

Skyglow, waarbij de nachtelijke hemel oranje kleurt, mag dan mooi ogen, kunstmatig licht kan ook de biologische klok van wilde dieren in de war brengen. Biologen aan de Universiteit Antwerpen hebben aangetoond hoe dat het geval is voor nachtzwaluwen. Ze monitorde al een tijdje de bewegingen van verschillende Europese nachtzwaluwen. Onder natuurlijke omstandigheden is deze vogelsoort alleen actief tijdens de ochtend- en avondschemering en in de nacht bij voldoende maanlicht. Ze jagen op voedsel, baken hun territorium af of gaan op zoek naar een partner. De onderzoekers zagen hoe de vogels in Afrika hun nachtritme hebben afgesteld op de maancyclus. Bij enkele nachtzwaluwen in België daarentegen merkten ze ongewoon gedrag op. Ook in nachten zonder maanlicht bleven ze rondvliegen. Ze toonden aan dat het door skyglow-effect kwam. De onderzoekers zijn benieuwd hoe dit kan uitpakken voor de populatie nachtzwaluwen. Door de lichtvervuiling krijgen de vogels tot twee keer zoveel tijd om voedsel te verzamelen voor hun jongen dan soortgenoten in bijvoorbeeld Mongolië. Ruben Evens: 'Op korte termijn kan dat een positief effect hebben als gevolg van de wereldwijde afname van het aantal insecten. Door skyglow kunnen de nachtzwaluwen in onze streek langer op zoek gaan naar voedsel dat almaar schaarser wordt.' Skyglow kan echter wel een ecologische valstrik zijn. Vogels zouden actief kunnen worden wanneer hun voedsel dat niet is of vestigingsplaatsen met een slechte leefkwaliteit kunnen kiezen, zoals in de randgebieden van steden en industrie, enkel omwille van de voordelen van skyglow.

Duurzaam voortbestaan soorten Vogel- en Habitatrichtlijn verbetert

Modelberekeningen laten zien dat in 2015 voor circa 55 procent van de soorten van de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) op land de condities geschikt waren voor duurzaam voortbestaan in Nederland. De condities voor veel soorten waren nog onvoldoende, met name als gevolg van tekort aan leefgebied en ongeschiktheid van het leefgebied door versnippering, verdroging en vermessing.

Bij realisatie van het voorgenomen beleid (provinciaal-, KRW- en stikstofbronbeleid) neemt het aantal soorten dat duurzaam kan voortbestaan naar verwachting toe van circa 55 procent in 2015 tot circa 65 procent in 2027. Naast winst in het percentage soorten dat duurzaam kan voortbestaan, verbeteren ook de ruimte-, water- en milieucriteria voor de overige soorten, wat gunstig is voor de algemene biodiversiteit.

Alle provincies dragen bij aan deze verbetering van de condities voor de VHR-soorten. De grootste bijdrage leveren Noord-Brabant, Overijssel en Drenthe. Gezamenlijk is hun bijdrage circa de helft van het totaal.

www.clo.nl

InformatieKaart Natuur en Beschermde SoortenIndicator (BeSI) zijn live

Informatie over beschermde natuurgebieden en beschermde soorten is voortaan beschikbaar via de InformatieKaart Natuur (IKN) en de Beschermde SoortenIndicator (BeSI). Beide producten dragen eraan bij dat iedereen de juiste informatie krijgt over de betrokken natuur bij de inrichting van de leefomgeving. De producten zijn ontwikkeld door BIJ12 en kosteloos te raadplegen via de website.

De informatie over natuurregels is beschikbaar bij diverse overheden, met name provincies, maar was tot op heden nog niet op één plek in samenhang te raadplegen. Daarom hebben de provincies de IKN ontwikkeld die in één oogopslag actuele en betrouwbare informatie over (beschermde) natuur per provincie biedt. Via de IKN kun je informatie opzoeken en delen. Daarnaast verbetert ook de kwaliteit en uniformiteit van informatie, waardoor het makkelijker wordt om op landelijk niveau, over de provincies heen, rapportages te maken.

De zorgplicht voor beschermde en andere kwetsbare plant- en diersoorten is vastgelegd in de Wet natuurbescherming en maakt per 1 januari 2024 deel uit van de Omgevingswet. De Beschermde SoortenIndicator is hierbij een belangrijk hulpmiddel. Niet alleen voor initiatiefnemers die een activiteit aan of rondom het huis uitvoeren, en voor onderzoekers, maar ook voor overheden als ondersteuning bij planvorming en vergunningverlening.

www.bij12.nl

Nationale Bossenmakelaar van start

Bijdragen aan meer bos: iedereen die daaraan mee wil werken kan nu officieel terecht bij de Nationale Bossenmakelaar. Het team koppelt vraag en aanbod rond bosuitbreiding en helpt partijen verder die nieuw bos willen realiseren. Denk bijvoorbeeld aan grondeigenaren zoals boeren die nadenken over nieuwe kansen of extensivering, landgoedeigenaren, particulieren met een stuk grond, maar ook gemeenten en waterschappen. Ook in de maatschappij zit veel energie om bij te dragen aan méér bos. Denk aan burgerinitiatieven en bedrijven die willen investeren in bos om hun CO₂-uitstoot te compenseren. Deze energie wil de bossenmakelaar ondersteunen. Op de website van de bossenmakelaar staan al overzichten met subsidiekansen en organisaties die bereid zijn om te ondersteunen bij de ontwikkeling van nieuw bos. De bossenmakelaar verzamelt en deelt kennis en doet dienst als vraagbaak voor initiatiefnemers. Ook signaleert het team knelpunten die bosaanplant in de weg staan, om deze aan te kaarten bij rijksoverheid, provincies en gemeenten.

De bossenmakelaar, een initiatief van Stichting Probos en Stichting de Lynx, is in ieder geval tot in 2025 actief.

nationalebossenmakelaar.nl

Kleurkeur Blauw voor ecologisch beheer watergangen gelanceerd

Sinds 1 september is er een Kleurkeur Blauw voor het ecologisch beheer van watergangen tot acht meter breed. Het certificaat is een aanvulling op de al bestaande Kleurkeur Groen voor bermen, dijken en groenstroken. Nederland beschikt over een enorm waterareaal, alleen al 330.000 kilometer aan sloten. Door die ecologisch te beheren, kan de biodiversiteit een grote impuls krijgen. Het nieuwe keurmerk is ontwikkeld door de initiatiefnemers, De Vlinderstichting en Stichting Groenkeur, in samenspraak met waterschappen, gemeenten, de Sportvisserij Nederland en verschillende natuurorganisaties. Aannemers en groenbedrijven kunnen het certificaat onderdeel maken van de aanbesteding. Bedrijven die het keurmerk willen behalen, volgen een cursus en dienen te voldoen aan een aantal eisen. Behalve de inhoudelijke eisen zoals een beheerplan voor ecologische kwaliteit, is ook vakbekwaamheid van belang. Om maatwerk mogelijk te maken, zijn in de eisen voor het beheerplan marges ingebouwd.

Netwerk Groene Bureaus: natuurtoetsen strenger controleren

Een mountainbikeroute, de isolatie van een bestaand huis of een concert in een park: vaak is daar een natuurtoets voor nodig. Een dergelijke toets bepaalt of een activiteit schade toebrengt aan de natuur, en daarmee of een project kan doorgaan. Maar toetsen zijn soms onvolledig, soms geschreven naar de wens van de opdrachtgever en bevatten soms zoveel fouten dat de rechter het rapport verwerpt als tegenstanders van een project een rechtszaak beginnen. Dat blijkt uit een onderzoek van het journalistieke platform Pointer. Natuurorganisaties klagen al langer over foute natuurtoetsen. Ook burgers zien soms met verbazing dat een bouwproject doorgaat terwijl dit volgens natuurregels niet zou mogen. Zij kunnen er alleen niet makkelijk tegenin gaan, omdat ze geen tegenrapport hebben. De overheid controleert lang niet alle rapporten en daarom komen niet alle fouten aan het licht. De brancheorganisatie Netwerk Groene Bureaus (NGB) stelt voor dat de overheid een overzicht krijgt van alle rapporten die uitkomen en deze met steekproeven controleert. De steekproeven moeten vooral worden gehouden onder positieve rapporten, aldus de organisatie. Dat zijn natuurtoetsen waarin staat dat een project zonder vervolgonderzoek kan doorgaan. Juist dan heb je volgens het NGB risico op onopgemerkte fouten. *Terugzien: Pointer, zondag 24 september, 22:10 KRO-NCRV op NPO2*

Natuurpark Yarari beschermt megafauna Caribisch gebied

Het Yarari-zeereservaat is nu wettelijk aangewezen als natuurpark door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Het natuurpark omvat de territoriale wateren van Bonaire, Sint Eustatius en Saba en is een cruciale stap in de richting van het veiligstellen van de daar aanwezige rijke biodiversiteit. Het reservaat startte in 2015 rond de eilanden Saba en Bonaire en is in 2018 uitgebreid naar Sint Eustatius. Het Yarari-reservaat – in de Taino-Indiense taal 'een fijne plek' – is bedoeld als een fijne plek voor de twintig soorten zeezoogdieren en meer dan dertig soorten haaien en roggen die in de wateren leven. Een van de kerndoelstellingen van het reservaat is een betere bescherming van de megafauna. De soorten zijn voor vitale jacht-, broed- en afkalfgedrag afhankelijk van het netwerk van onderling verbonden leefgebieden dat zich over de regio uitstrekt. Door de aanwijzing als natuurpark kunnen strengere regels worden opgesteld en maatregelen worden getroffen om de leefgebieden veilig te stellen. In aangewezen zones is menselijke activiteit beperkt om verstoringen tijdens het kritieke broed- en voederseizoen tot een minimum terug te brengen. Ook krijgen visserij en andere potentieel schadelijke activiteiten te maken met beperkingen.

Blauwe kiekendief

Optimalisatie van beheer vogelakkers in het akkerbouwgebied

Dat het slecht gaat met akkervogels is geen nieuws. Om het tij te keren zijn er voor het agrarisch natuurbeheer diverse beheerpakketten ontwikkeld. Het pakket Vogelakker wordt inmiddels op veel plaatsen toegepast. Door verschillen in beheer en omgevingen bestaat er veel variatie in hoe vogelakkers uitpakken, zowel op regionaal als op bedrijfsniveau. Inmiddels zijn er ook pakketvarianten die zich richten op andere dan de originele doelsoorten, namelijk muizenetende roofvogels en uilen. Vanwege deze variatie heeft Kennisnetwerk OBN de effectiviteit van vogelakkers laten onderzoeken, in de hoop het beheerpakket te optimaliseren. Veel natuurbeheerders hebben akkers in beheer en op veel locaties is samenwerking met agrariërs en agrarische natuurverenigingen. De bevindingen zijn dan ook voor hen relevant.

tekst Popko Wiersma & Yvonne Roelofs (Grauwe Kiekendief – Kenniscentrum Akkervogels)

> Omdat de voedselomstandigheden voor zeldzame roofvogels zoals de grauwe- en blauwe kiekendief in intensief beheerde agrarische gebieden sterk achteruit gingen, is er een maatregel ontworpen die de beschikbaarheid van veldmuizen moest verbeteren. De eerste vogelakker werd als proef aangelegd in 2009 in Zuidelijk Flevoland. Dit perceel werd ingezaaid met afwisselend stroken grassen, kruiden, luzerne en granen. Daarna volgden in 2011 in Oost-Groningen twee vogelakkers als onderdeel van een pilot voor het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid, die onder andere als doel had om effectievere en goedkopere vormen van akkervogelbeheer te ontwikkelen. Deze vogelakkers zijn uitgebreid onderzocht op hun effectiviteit voor grauwe kiekendieven. Sinds 2016 maakt het beheerpakket Vogelakker deel uit van het subsidiestelsel Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb, Pakket 16).

Het concept

Vogelakkers bestaan uit een meerjarig eiwitgewas, zoals luzerne of klaver met daarin brede stroken 'natuurbraak'

(ingezaaide meerjarige kruiden en grassen) die een aantrekkelijk habitat zijn voor veldmuizen, de favoriete prooi van veel roofvogels en uilen. De veldmuizen foerageren in de luzerne en koloniseren het vanuit de natuurbraak. Omdat de bodem van een vogelakker meerdere jaren niet wordt bewerkt, kan de muizenpopulatie groeien. Het eiwitgewas wordt een aantal keren per jaar gemaaid en de natuurbraak deels één keer per jaar, waardoor er een groot deel van het jaar een korte vegetatie aanwezig is waarin muizen voor roofvogels bereikbaar zijn. Naast veldmuizen leven er allerlei evertrebraten in vogelakkers die als voedsel dienen voor veel vogelsoorten, en in de winter zijn er zaden te vinden.

Per regio verschillende doelsoorten

De provincies noemen verschillende doelsoorten voor het Leefgebied Open Akkerland. De agrarische collectieven nemen de provinciale doelsoorten als leidraad voor het door hun leden ingezette beheer. In aanvulling daarop worden vaak ook andere soorten genoemd die bijvoorbeeld typerend zijn voor het werkgebied van het agrarische collectief. Uit een inventarisatie van de beheersvoorschriften voor vogelakkers komt naar voren dat de akkers ook worden ingezet als broed- en foeragegebied voor veldleeuweriken, gele kwikstaarten en patrijzen, of voor overwinterende zaaedende zangvogels. Opvallend is dat muizeneters soms niet worden genoemd, maar die zijn ook niet in elke regio relevant. Er bestaan drie regionale varianten van vogelakkers: een Zeeuwse, Noord-Brabantse en Limburgse met

veldleeuwerik, patrijs of kraanvogel als doelsoort, waarbij beheer ten bate van muizeneters wordt losgelaten.

Broedvogels van vogelakkers

Om een indruk te krijgen van het effect van vogelakkers op broedvogels is geanalyseerd of de broedvogels in en om vogelakkers hogere dichtheden hebben dan gebieden in dezelfde regio zonder vogelakkers. Tellingen van het aantal broedparen van alle voorkomende vogelsoorten zijn uitgevoerd volgens het protocol van het Meetnet Agrarisch Soorten (MAS). In totaal zijn op 58 vogelakkers verspreid over het land MAS-tellingen uitgevoerd. Ook in aangrenzende delen van de vogelakkers werden de broedvogels geteld. De acht meest voorkomende soorten zijn vergeleken op hun aanwezigheid in vogelakkers en referentiegebieden (figuur 1). Bij drie soorten – grasmus, graspieper en veldleeuwerik – waren de aantallen hoger in en om de vogelakkers dan in de referentiegebieden, terwijl er geen verschil was bij blauwborst, geelgors, gele kwikstaart, Kievit en rietgors. Voor sommige soorten leiden vogelakkers dus tot meer broedparen.

Wintervogels

De aanpak bij het tellen van de wintervogels was anders. Er zijn alleen vogelakkers gemonitord. In verschillende delen van Nederland zijn in de winters van 2020/21 en 2021/22 de vogels geteld. De aantallen muizenetende roofvogels waren overal in Nederland gemiddeld hetzelfde. Vogelakkers kunnen dus overal in Nederland bijdragen aan de

voedselbehoefte van roofvogels. Wat zaadeters betreft waren er veel vogelakkers met lage aantallen, met een enkele positieve uitschieter in Friesland en Zeeland, en hoge aantallen in Limburg. Het is belangrijk om te beseffen dat het om momentopnames ging. De aanwezigheid van zaadeters op vogelakkers kan sterk afhangen van de omstandigheden in Scandinavische landen en afhankelijk zijn van het lokale weer. Dit weersafhankelijke beeld zien we ook op wintervoedselveldjes, die jaarlijks worden ingezaaid met granen.

Vegetatiestructuur

Om de habitatkwaliteit van elke vogelakker te bepalen zijn er 116 bezoeken gebracht aan 73 vogelakkers in de zomer van 2021 en in de winters van 2021 en 2022. Vogelakkers zijn in dit onderzoek niet vergeleken met niet-vogelakkers. De vegetatie werd gemeten binnen een vierkant van 1 m² op acht representatieve plaatsen in elke akker, waarvan er vier in natuurbraak en vier in het productiegewas. De openheid (figuur 2) en de vegetatiehoogte dienden als maat voor de voedselbeschikbaarheid (opener en lager is beter voor muizen- en insecteneters). Zowel de openheid als de hoogte van de luzerne of de klaver en de natuurbraak varieerden sterk tussen vogelakkers. In een deel van de vogelakkers lijken de omstandigheden niet optimaal om te foerageren (figuren 2 en 3). Voor de luzerne in de zomer geldt dat de aangetroffen structuur een momentopname was, omdat de vegetatie een aantal keren per jaar wordt gemaaid.

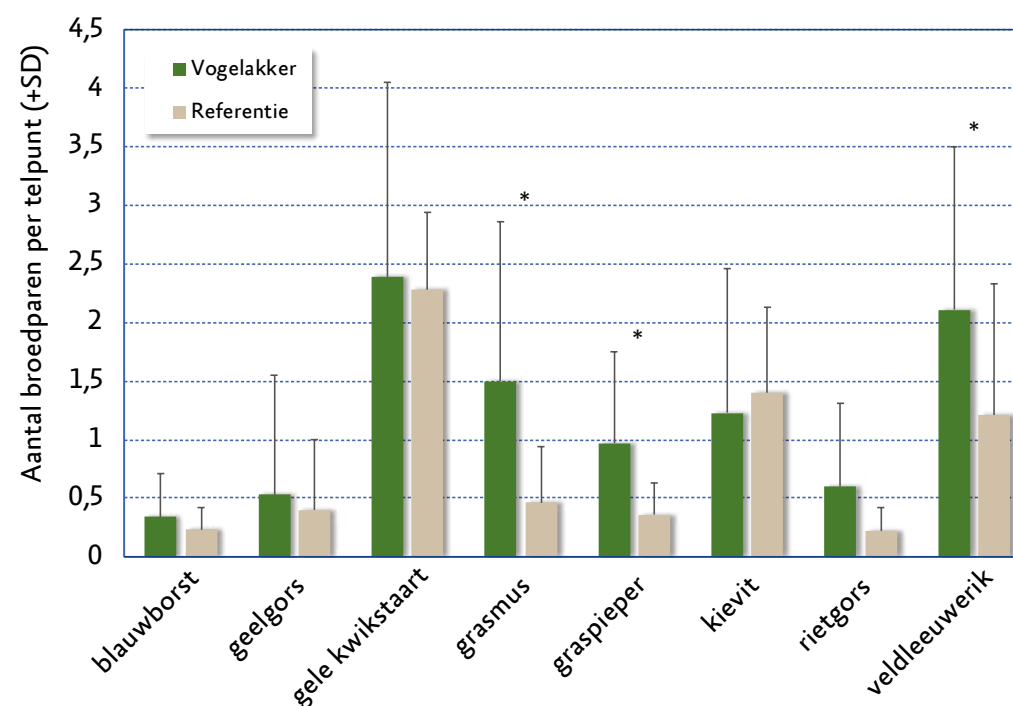
Muizen in vogelakkers

De dichtheid veldmuizen bepaalt, in combinatie met de bereikbaarheid, hoe aantrekkelijk een vogelakker is voor muizeneters. In september-oktober 2021 zijn op 29 vogelakkers muizen tellingen gedaan waarbij langs drie tot vier transecten van 100 meter lengte langs de randen en in het midden van een perceel om de 10 meter alle muizen sporen binnen een vierkant van 0,25x0,25 meter zijn geteld. Het aantal sporen is omgerekend naar aantallen per m². Gemiddeld werd per vogelakker op 35 plekken in luzerne en natuurbraak geteld. De aantallen veldmuizen varieerden sterk gedurende het jaar en tussen de jaren, met typische piek- en daljaren in een drie- of vierjarige cyclus; 2021 was een daljaar. De gemiddelde dichtheden muizen sporen in de vogelakkers was 7,5 sporen/m², uiteenlopend van 0 tot 27 per m² binnen de transecten. In de noordelijke provincies waren vaak hogere aantallen sporen aanwezig dan in de rest van het land. De variatie in muizen dichtheden in het najaar was niet gecorreleerd met de aantallen muizenetende roofvogels die tijdens de winterbezoeken werden geteld.

Beheer en ongewenste kruiden

Naast het veldonderzoek zijn er ook enquêtes gehouden onder boeren met vogelakkers. De grootste zorg was de opkomst van ongewenste kruiden en grassen ('onkruid'). Van de 97 respondenten meldde 73 procent dat in de meerderheid van de natuurbraakstroken ongewenste kruiden aanwezig waren. Dit betrof voornamelijk akker-

Aantal broedvogels in vogelakkers versus referentiegebieden (n=14)

Figuur 1. Aantallen broedparen in 2021 op MAS-punten in vogelakkers en op MAS-punten binnen een straal van 10 kilometer rondom de vogelakker. Een selectie is gemaakt van MAS-punten met meer dan 50 procent bouwland en van dichtbijgelegen vogelakkers is een gemiddelde waarde gebruikt. *significant verschil ($p < 0,05$).

distel (51 procent), (uitstaande) melde (35 procent) en (ridder)zuring (19 procent). Eigen metingen lieten zien dat in juni de bedekking met ongewenste kruiden gemiddeld laag was (top-3: akkerdistel gemiddelde bedekking 1,7, paardenbloem 1,3 en echte kamille 0,8 procent). Omdat ongewenste kruiden pleksgewijs kunnen voorkomen, kan de bedekking lokaal hoog zijn, terwijl het gemiddelde over de hele natuurbraakstrook over het algemeen dus (heel) laag blijft. Zadenmengsels worden volgens de enquête op meer dan 80 procent van de bedrijven door collectieven voorgeschreven, doorgaans op basis van ervaringen met eerder ingezaaide vogelakkers en kruidenrijke akkerranden. Het maaieregime van de natuurbraak wordt in de meeste gevallen bepaald door de collectieven. In circa 20 procent van de vogelakkers worden natuurbraakstroken niet gemaaid, hoewel dat voor de vegetatiestructuur wel beter zou zijn. Het maaisel van de natuurbraakstrook wordt meestal niet afgevoerd (65 procent van respondenten). Na het eerste jaar zien we dat de bedekking met grassen sterk kan toenemen, wat ten koste gaat van (bloeiende) kruiden en dus van nectar- en polleneters. De grasbedekking was overal vrij hoog, gemiddeld circa 30 procent (10 tot 40 procent). De

bedekking met (ingezaaide) kruiden was gemiddeld 50 procent. Een vals zaaibed kan de opkomst van ongewenste kruiden verminderen, maar uit de enquête blijkt dat slechts 16 procent van de respondenten dit heeft toegepast.

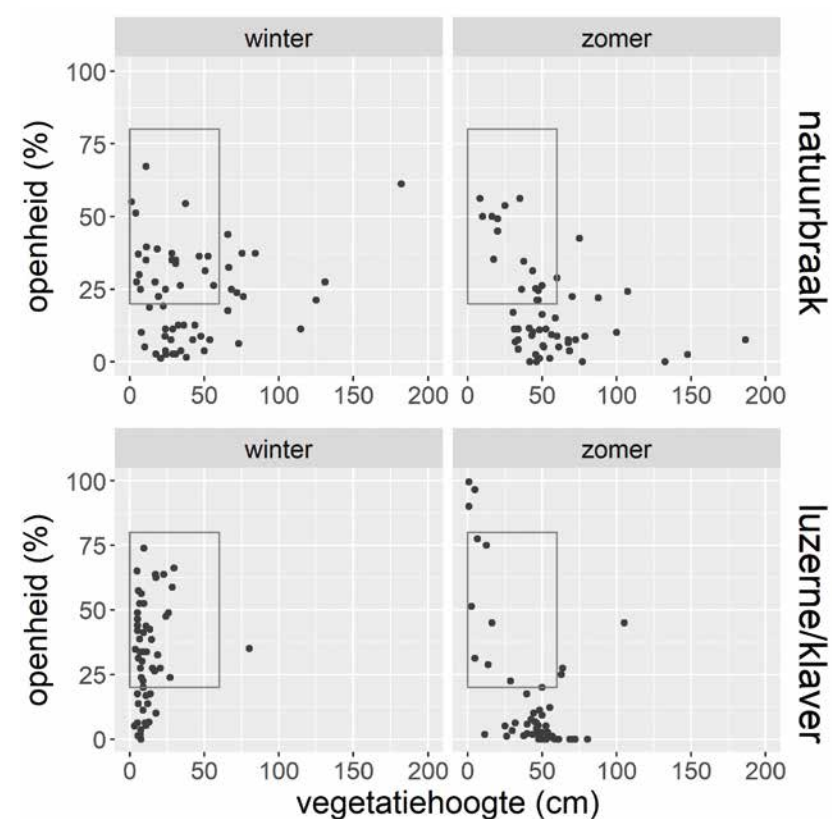
Naar beter toegepaste pakketten

De meerwaarde van vogelakkers is voor een groot deel afhankelijk van meerjarigheid: door het uitblijven van grondbewerkingen kunnen insecten- en muizenpopulaties groeien. Variatie in de hoogte, de dichtheid en de structuur van de vegetatie draagt verder bij aan de meerwaarde van de vogelakkers: in een goed ontwikkelde vegetatie kunnen muizen- en insectenpopulaties zich ontwikkelen, en in lage, open vegetatie zijn deze prooien bereikbaar voor roofvogels en veel soorten zangvogels. Een gevarieerd zadenmengsel en gefaseerd maaien kunnen in deze voorwaarde voorzien. Wanneer een strook niet gemaaid wordt, kan dit leiden tot een tekort aan structuur in de vegetatie waardoor het als foerageerhabitat niet optimaal functioneert. Het blijkt dat het pakket nog veel ruimte laat aan de boer waardoor het beheer niet altijd optimaal is. Het maaien van delen van de stroken dient te

gebeuren voor of na het broedseizoen. Echter, in een aantal gevallen blijkt dat een deel van de stroken wordt meegemaaid met de eerste of tweede snede van de luzerne, die in het broedseizoen vallen. Doordat het maaisel in veel gevallen niet wordt afgevoerd, wordt de bodem toegedekt met het maaisel waardoor kruiden en grassen die zich vermeerderen met wortelstokken, zoals akkerdistel en kweek, worden bevoordeeld. De extra nutriënten die door het maaisel aan de bodem worden toegevoegd, geven stikstofminnende soorten – vaak de ongewenste kruiden – meer kans. Omdat luzerne een aantrekkelijk gewas is voor veldleeuweriken om in te broeden, terwijl het in het broedseizoen wordt gemaaid, bestaat het gevaar dat een vogelakker een ecologische val wordt. Het maaieregime moet daarom uitgaan van een maai-interval van minstens 45 dagen, terwijl de eerste snede niet voor 15 juni eraf wordt afgehaald, zodat het grootste deel van de aanwezige nesten succesvol kan zijn. In beheersvoorschriften van collectieven wordt het maai-beheer van de luzerne niet altijd expliciet beschreven. Dit zou dus moeten gebeuren. Als alternatief kunnen alle aanwezige nesten opgezocht en gevolgd worden om de beste maaidatum te bepalen.

Figuur 2. Voorbeeld van een open (links) en dichte (rechts) natuurbraakvegetatie in vogelakkers in juni 2021.

Figuur 3. De gemiddelde vegetatiehoogte en -openheid (% zichtbare grond) op vogelakkers in Nederland in winter 2020/21 en 2021/22 en zomer 2021. De rechte hoek geeft een indicatie van optimaal foerageerhabitat voor muizeneters en voor de grond foeragerende insecteneters.

Vergroting broedhabitat

Het is goed om te realiseren dat een maatregel die als doel heeft broedhabitat te creëren, bijvoorbeeld voor veldleeuweriken, op voldoende schaal moet worden verwezenlijkt om op populatieniveau effect te hebben. Nu is dit niet het geval: in 2020 voegden vogelakkers circa 0,9 procent broedhabitat toe aan het totale akkerareaal. Het is daarom zinvoller om agrarische natuurmaatregelen te richten op het verbeteren van de voedselbeschikbaarheid (zoals vogelakkers voor muizen en kruidenrijke randen voor insecten), omdat dit ook effect heeft buiten de grenzen van de maatregel. Om geschikt broedareaal voor akkervogels te creëren is herstel van natuurwaarden van het gewasperceel effectiever, wat kan worden bereikt met natuurinclusieve landbouwmethoden waarbij minder frequente grondbewerkingen worden uitgevoerd.

Verbetering aanbod wintervoedsel

Bij het samenstellen van het zadenmengsel moet rekening worden gehouden met de geschiktheid voor overwinterende zaadeters. Kies dus meerjarige planten die voldoende aantrekkelijke zaden produceren. Spontaan opkomende soorten kunnen ook een belangrijke rol spelen. Perzikkruid, melde, akkerdistel en vogelmuur zijn voorbeelden van uitstekende zaadleveranciers. In vogelakkers van enige omvang kan één van de

stroken worden ingezaaid met een graanmengsel als wintervoer. Veel overwinterende zaadeters geven de voorkeur aan een foerageerhabitat nabij struweel of bomen, terwijl blauwe en grauwe kiekendieven en velduil van openheid houden. Voor doelsoorten van het open akkerland kan wintervoedsel vaak beter worden aangeboden middels wintervoedselveldjes, zodat beter kan worden gestuurd op een optimale ligging.

Algemene voorstellen en overwegingen

Omdat bij het pakket Vogelakkers de aandacht inmiddels veelal uitgaat naar broedvogels en overwinterende zangvogels in plaats van muizenetende roofvogels, worden de beheersvoorschriften vaak aangepast. Het effect op deze andere soorten is echter niet goed onderzocht en vergeleken met alternatieve maatregelen. Wij stellen dan ook voor om bij inzet van het pakket voor aangepaste doelsoorten eerst de behoeftes van de soort, de eisen aan het broedhabitat, het foerageerhabitat en het voedsel te inventariseren. Daarna kan de best passende natuurbeheermaatregel worden gekozen die de knelpunten helpt oplossen. Dit kan Vogelakker zijn maar ook een andere ANLb-maatregel, een aanpassing of een nieuw ontwerp. Er moet kritisch worden beoordeeld of aanpassingen aan een specifiek maatregelpakket, zoals Vogelakker, de beste keus is of dat er beter gekozen kan worden voor geheel nieuw te ont-

werpen maatregelen die vervolgens in de praktijk onderzocht worden op effectiviteit. Voor de aanleg van vogelakkers zouden volgens ons een aantal essentiële punten moeten worden overwogen (zie kader Beheeradviezen op een rijtje). Een aantal aanbevelingen hebben we niet behandeld maar voor de volledigheid wel in het kader toegevoegd. We concluderen dat het pakket Vogelakker voldoet aan de eis dat de veldmuizen stimuleren, maar dat voor andere doeleinden andere maatregelen moeten worden overwogen. Voortdurend evalueren van het effect van vogelakkers en andere agrarische natuurmaatregelen op de soorten waarvoor ze worden aangelegd, blijft belangrijk. Dat is de enige weg naar een steeds doeltreffender agrarisch natuurbeheer.<

popko.wiersma@grauwekiekendief.nl

Scan de QR-code voor de literatuurlijst

Beheeradviezen op een rijtje

Vooraf:

- Onderzoek of een aangepaste of andere maatregel effectiever is dan een vogelakker voor gekozen doelsoort(en)

Inrichting:

- Een vogelakker voor muizeneters ligt op afstand van bebouwing, struiken, bomen
- Het pakket moet meerjarig worden toegepast
- Wintervoedselstroken alleen bij voldoende omvang en bij aanwezigheid struweel
- Breedte stroken natuurbraak 9-15 meter

Aanleg:

- Zadenmengsel (inheems, gebiedseigen) kiezen dat leidt tot een vegetatie met veel structuur
- Lage zaaidichtheid
- Duidelijke voorschriften met minimumeisen voor voorbereiding zaaibed
- Najaarsinzaai natuurbraak overwegen/uitproberen in verband met het onderdrukken van ongewenste kruiden

Beheer:

- Spontaan opkomende kruiden waarderen als waardevol en beheer daarop afstemmen
- Gebruik zaden zonder insecticiden, gebruik geen insecticiden en herbiciden (eventueel volgens voorschriften)
- Maai natuurbraak gefaseerd (maaisel afvoeren; buiten broedseizoen)
- Eerste maaidatum van luzerne valt na half juni
- Maai-interval luzerne is minimaal 45 dagen
- Rand luzerne niet maaien en/of luzerne in zadenmengsel toevoegen
- Geen bemesting
- Geen bijenkorven naast/in vogelakkers
- Geen toegang, geen jacht en drijven
- Geen begrazing

Foto's Hans van den Bos, bewerking Aukje Corter

Duurzaam ontwikkelen met de programmatische aanpak

De programmatische aanpak in het omgevingsrecht is vooral bekend geworden door het Programma Aanpak Stikstof, maar ook waterprogramma's en het nieuwe Programma Natuur zijn er voorbeelden van. In mijn promotieonderzoek staan aanbevelingen om tot een juridisch kader voor de programmatische aanpak te komen waarmee daadwerkelijk duurzaamheid wordt nagestreefd.

tekst Lolke Braaksma (Rijksuniversiteit Groningen)

> De traditionele wijze waarop het omgevingsrecht is vormgegeven schiet tekort voor een duurzame verstandhouding tussen mens en natuur. Ecosystemen – waar de mens ook deel van uit maakt – zijn namelijk complexe adaptieve systemen die zich moeilijk laten vatten in statische en sectorale regels. Daarnaast wordt in het traditionele omgevingsrecht te veel nadruk gelegd op het bevorderen van sociaaleconomische ontwikkeling, wat ten koste gaat van de bescherming van de natuur. Door overbelasting van de natuurlijke systemen zijn diverse milieuproblemen ontstaan,

zoals luchtvervuiling, droogte en biodiversiteitsverlies. Om het tij te keren en de ontstane milieuproblemen het hoofd te bieden heb ik een aanpak onderzocht die de afgelopen decennia een grote vlucht heeft genomen in de Europese Unie en in Nederland: de programmatische aanpak. Deze aanpak is meermaals in verband gebracht met duurzame ontwikkeling en wordt steeds vaker ingezet om milieudoelstellingen te behalen. Ook in de Omgevingswet, die op 1 januari 2024 in werking treedt en waarin praktisch alles wordt geregeld ten aanzien van de fysieke omgeving, is deze aanpak een centrale rol toebedeeld.

Tussen recht, beleid en uitvoering

De programmatische aanpak kan worden gedefinieerd als: het binnen een voorgeschreven tijdsbestek bereiken van milieudoelstellingen door middel van een programma dat samenhangende en consistente maatregelen bevat. De aanpak doorloopt een cyclisch besluitvormingsproces dat bestaat uit drie stappen: (1) voorbereiding, (2) uitvoering en toezicht, en (3) evaluatie en aanpassing. Dat is een mond vol. In de kern komt het erop neer dat de algemene doelen die voor de omgeving zijn geformuleerd, bijvoorbeeld in een (omgevings)visie, concreet worden gemaakt. Daartoe worden de milieudoelstellingen voor een bepaald gebied geformuleerd – bijvoorbeeld voor een oppervlaktewater of een Natura 2000-gebied – en vervolgens worden beleidsmatige keuzes gemaakt. Zo moet worden gekozen op welke plek welk type maatregel wordt ingezet om de betreffende doelstelling te behalen. Deze keuzes moeten binnen de daarvoor geldende juridische randvoorwaarden passen. Bijvoorbeeld dat de doelstellingen tijdig worden bereikt, dat inspraak-

mogelijkheden voor belanghebbenden worden gegarandeerd en dat monitoring plaatsvindt op geschikte locaties. Sommige programma's bevatten niet alleen maatregelen om doelen te halen maar ook nieuwe milieubelastende activiteiten. De 'positieve' effecten van de maatregelen en de 'negatieve' effecten van de activiteiten worden zodanig uitgebalanceerd, dat het programma als geheel de milieudoelstellingen bereikt binnen de daarvoor gestelde termijn. Voorbeelden van dergelijke programma's zijn het Programma Aanpak Stikstof en het Nationaal Samenwerkingsprogramma Luchtkwaliteit. De rol van het recht is over het algemeen nadrukkelijker aanwezig bij dit type programma's dan bij programma's die enkel maatregelen bevatten om het doel te bereiken. Dit is logisch, aangezien er bijvoorbeeld ook regels zijn over welke activiteiten worden toegestaan en onder welke voorwaarden. De precieze ruimte voor het bevoegd gezag om beleidsmatige keuzes te maken is daarbij onder meer afhankelijk van de relatie tussen de nieuw te realiseren milieubelastende activiteit (zoals een veehouderijbedrijf), het programma en de milieudoelstellingen.

Ruimte voor milieubelastende activiteiten

Dat zit zo. Wanneer elk te realiseren activiteit individueel in het licht van de doelstelling moet worden beoordeeld, zal als reeds sprake is van een (bijna-)overschrijding van deze doelstelling in principe geen vergunning kunnen worden verleend. Dat zou leiden tot een onrechtmatige overschrijding van de doelstelling. Wordt het programma als geheel beoordeeld in het licht van de doelstelling, dan kan mogelijk wel een nieuwe activiteit worden toegestaan als de effecten ervan zijn meegenomen en het programma als geheel de doelstelling wel bereikt. In dit laatste geval is er meer ruimte om milieubelastende activiteiten toe te staan, zeker wanneer softwareprogramma's worden gebruikt die op gebiedsniveau kunnen berekenen wanneer de activiteiten en de maatregelen (modelmatig) in balans zijn en de doelstelling wordt gehaald. Het succesvol procederen tegen een besluit om een vergunning te verlenen voor een activiteit is in het laatste geval vaak een stuk lastiger: er moet aannemelijk worden gemaakt dat het gehele programma – waarin ook de nieuwe activiteit is opgenomen – het halen van de doelstelling belemmert. Wel kan het aantonen gemakkelijker worden wanneer het Unierecht om de hoek komt kijken en het gebruik van programmatische aanpakken aan strikte voorwaarden worden verbonden. Zo wordt in de Habitatrictlijn een individuele beoordeling vereist van het project in het licht van de doelstelling. Met andere woorden: de Habitatrictlijn sluit in principe het tweede systeem uit waarbij een beleidsprogramma wordt gebruikt om projecten toe te staan. Het Programma Aanpak Stikstof werd daarom strijdig geacht met de Habitatrictlijn, omdat vanwege het ontbreken van een individuele beoordeling het te onzeker werd bevonden hoe het toestaan van de projecten zich zou verhouden tot het bereiken van de doelstelling.

Heilige graal

In mijn proefschrift *The programmatic approach in environmental law* betoog ik dat de programmatische aanpak de potentie heeft om duurzaamheid na te streven. Duurzaamheid verwijst naar het bestaan van een mens-ecosysteemevenwicht en wordt vaak gezien als de situatie waarin de drie P's van People (sociaal), Planet (milieu) en Profit (economisch) in balans zijn. Het voorzien in sociale en economische behoeften op de lange termijn is echter onmogelijk als dit ten koste gaat van het milieu. Tussen de drie P's moet daarom een rangorde bestaan waarin Planet boven People en Profit gaat om uiting te geven aan het feit dat sociale en economische behoeften alleen kunnen worden vervuld binnen de grenzen van wat het ecosysteem aankan. Er worden diverse concepten en theorieën gelinkt aan duurzaamheid, zoals *resilience theory* (weerbaarheid van ecosystemen), *the ecosystem approach* (ecosysteembenadering) en *adaptive management* (adaptief beheer). Met duurzaamheid als uitgangspunt ben ik aan de hand van deze concepten en theorieën tot tien principes gekomen waaraan een aanpak moet

voldoen om duurzaamheid na te streven:

Principe 1: Het beheer is gebaseerd op het ecosysteem

De verschillende componenten van ecosystemen worden op coherente wijze beheerd en binnen gebieden wordt een op ecologische eisen gebaseerde aanpak toegepast.

Principe 2: Effectieve participatie

Alle relevante sectoren van de samenleving en wetenschappelijke disciplines worden betrokken bij de besluitvormingsprocessen (zoals de vaststelling, uitvoering en wijziging van de aanpak) en er wordt rekening gehouden met alle vormen van relevante informatie, zoals wetenschappelijke en lokale kennis, gebruiken en ontwikkelingen.

Principe 3: Hiërarchische verhouding

Ecosystemen worden binnen de grenzen van hun functioneren beheerd en het belang van het behoud van de integriteit van ecosystemen wordt hiërarchisch boven sociaaleconomische belangen geplaatst.

Principe 4: Eerlijke toedeling van milieugebruiksruimte

Het ecosysteem wordt begrepen en beheerd binnen een sociaaleconomische context. Hiervoor is het noodzakelijk dat vergunningaanvragen voor milieubelastende activiteiten worden beoordeeld op basis van een brede evaluatie van de kosten en baten, waarbij het behoud van de biodiversiteit en het duurzaam gebruik worden bevorderd, en waarbij de kosten en baten van ontwikkelingen zoveel mogelijk in het betrokken ecosysteem worden geïnternaliseerd.

Principe 5: Voorzorg

Ecosysteembeheerders laten nieuwe activiteiten niet toe als er wetenschappelijke onzekerheid bestaat over de effecten daarvan op het betreffende, maar ook op andere ecosystemen en deze effecten niet kunnen worden weggenomen door maatregelen, eventueel in combinatie met monitoring.

Principe 6: Kennis nastreven

De informatiebasis en het wetenschappelijk inzicht in de ecosystemen worden verbeterd door de bevordering, uitvoering en toepassing van onderzoek en de integratie van deze informatie in de besluitvorming.

Principe 7: Aanpasbaar

Verandering van omstandigheden is onvermijdelijk, ook al worden voorzorgsmaatregelen genomen en wordt de vooruitgang gevolgd. Daarom moet een aanpak aanpasbaar zijn.

Principe 8: Duidelijke regels

De betekenis van duidelijke regels spreekt voor zich: de juridische normen zijn zo precies mogelijk en in duidelijke taal opgeschreven.

Principe 9: Handhaafbare regels
Dit principe heeft betrekking op de mogelijkheid om voor de rechter materiële rechten af te dwingen, zoals het bereiken van een milieudoelstelling.

Principe 10: Rechtsbescherming
Rechtsbescherming gaat over de mogelijkheid om voor je eigen rechten op te komen tegen een besluit, bijvoorbeeld wanneer de overheid je rechten schendt door een besluit om een windturbine te bouwen.

Met de programmatische aanpak is het mogelijk om aan alle principes te voldoen. Het is namelijk een gebiedsgerichte en adaptieve aanpak waarin het vervullen van sociaaleconomische behoeften kan worden verenigd met het behalen van milieudoelstellingen. Niettemin is er, om deze potentie waar te maken, wel een juridisch kader vereist waardoor deze principes zijn gewaarborgd.

Reflectie en aanbevelingen
Het is bekend dat theorie en praktijk nog wel eens uiteenlopen. En hoewel programma's in theorie de potentie hebben om duurzaamheid na te streven, leert de praktijk dat lang niet altijd de beoogde doelstellingen worden bereikt. Dit komt (vooral) omdat de juridische kaders die de programma's reguleren, tekortschieten. Dit tekort-

schieten kan op veel manieren optreden. Er kan bijvoorbeeld te veel ruimte zijn om 'verkeerde' beleidsmatige keuzes te maken of er zijn onvoldoende effectieve middelen voor omwonenden, natuurorganisaties en anderen zijn om voor de rechter een programma af te dwingen waarmee de milieudoelstellingen worden behaald. Met andere woorden: de hiervoor vermelde principes worden onvoldoende gewaarborgd. Dit was bijvoorbeeld ook het geval in het Programma Aanpak Stikstof.

In de Omgevingswet lijkt de beoogde revolutionaire stap naar duurzaam omgevingsrecht ook niet volledig te worden gerealiseerd. Uiteindelijk worden de echte (moeilijke) keuzes over hoe de ecologische en sociaaleconomische belangen moeten worden afgewogen en met elkaar moeten worden verenigd in het licht van het bereiken van milieudoelstellingen slechts gedeeltelijk gemaakt. Dit betekent dat de keuzes vooruit worden geschoven en op een later moment nog moeten worden gemaakt. Dit zien we nu ook bij de nieuwe stikstofaanpak, die in de gebiedsprogramma's van de provincies langzaam vorm begint te krijgen. Enerzijds is het begrijpelijk dat de wet niet alles regelt aangezien de meeste van deze keuzes moeten worden gemaakt in een specifieke context, hetgeen een zekere flexibiliteit vergt. Anderzijds roept de aanzienlijke flexibiliteit

die wordt geboden wel de vraag op of de wet uiteindelijk voldoende waarborgen biedt om duurzame ontwikkeling af te dwingen. Naar mijn mening blijft deze vraag te veel afhankelijk van de ambities van de verschillende overheden. Dit kan anders zijn indien het Unierecht van toepassing is, aangezien Nederland gebonden is om de in de milieurichtlijnen vervatte normen te implementeren. Helaas blijkt uit mijn onderzoek ook dat het Unierecht op veel punten tekortschiet om duurzame ontwikkeling te garanderen. Het motto van de Omgevingswet 'ruimte voor ontwikkeling, garanties voor kwaliteit' klopt daarom niet: er is veel ruimte voor ontwikkeling, maar er zijn vooralsnog slechts beperkte garanties voor kwaliteit.

Meer holistische benadering van wet- en regelgeving

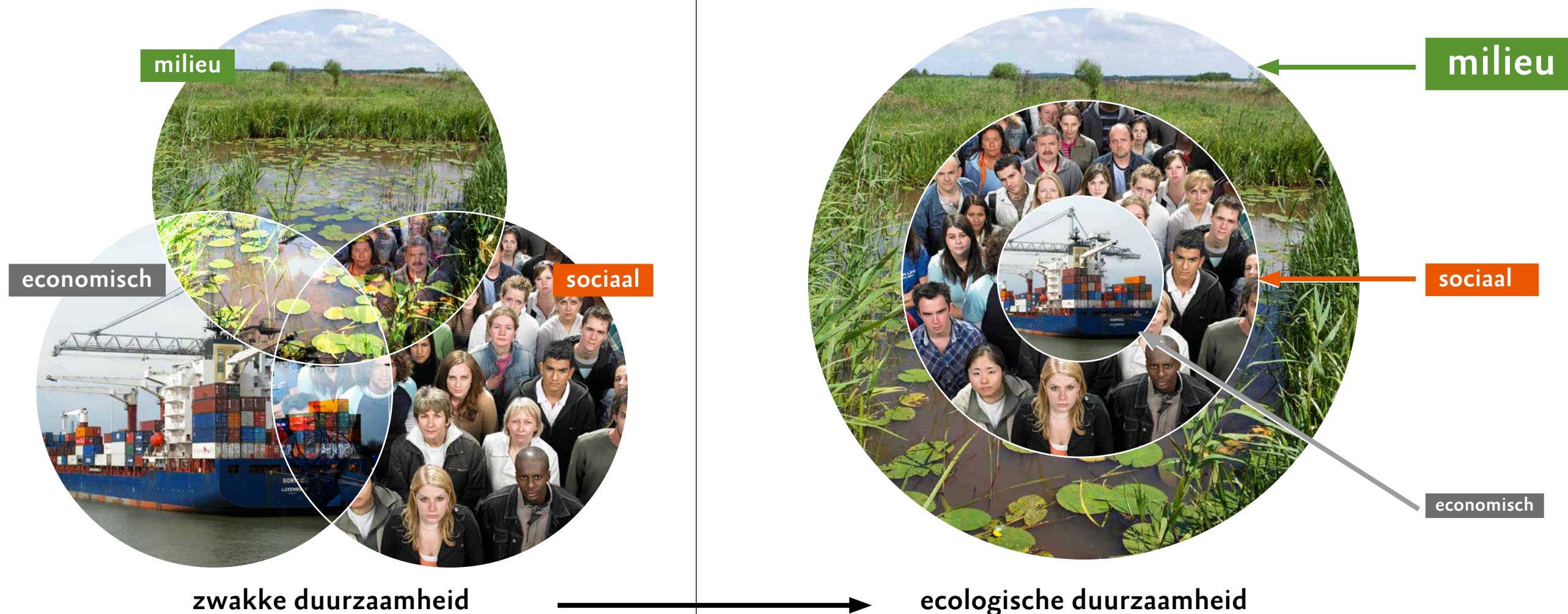
Om de geconstateerde gebreken het hoofd te bieden pleit ik voor een meer holistische benadering van wet- en regelgeving door de Europese en Nederlandse wetgevers. Er zou bijvoorbeeld beter moeten worden gekeken naar de (in)directe consequenties van ons handelen op ecosystemen buiten Nederland en de EU, bijvoorbeeld in de milieueffectrapportage. Een andere waarborg om niet met te veel milieubelastende activiteiten te worden geconfronteerd in Nederland, is om deze activiteiten pas toe te staan als het

Het juridisch kader van het Programma Aanpak Stikstof was onder meer in strijd met principes 1, 3, 4 en 5. Zo werd onvoldoende gewaarborgd dat de Natura 2000-gebieden binnen de ecologische grenzen worden beheerd, doordat het programma niet vereiste dat de gestelde doelen binnen een bepaalde termijn worden gehaald. Er werd ook geen hiërarchische relatie gegarandeerd tussen het beschermen van de natuur en de sociaaleconomische ontwikkeling, waarbij het beschermen van de natuur voorrang heeft. Zo werd vooruitgelopen op de positieve effecten van maatregelen, terwijl deze effecten niet vaststonden, waardoor op verschillende plekken de doelen van het Natura 2000-gebied (verder) in het gedrang zouden komen. Ten slotte werd het toedelen van de beschikbare milieugebruiksruimte grotendeels gebaseerd op het 'wie het eerst komt, het eerst maakt'-principe. Dit betekent dat degene die het eerst een aanvraag doet, de activiteit mag ontplooiën totdat er juridisch gezien geen ruimte meer bestaat om een nieuwe activiteit toe te staan. Uiteindelijk bleef onduidelijk of er een duurzame toedeling van milieugebruiksruimte tot stand zou komen met het programma, of dat de verkeerde activiteiten op de verkeerde plek zouden terechtkomen.

milieudoel is gehaald, of in ieder geval pas zodra de effecten van maatregelen zijn gerealiseerd. Het uitrusten van negatieve effecten tegen de te verwachten positieve effecten van het programma als geheel moet dus worden uitgesloten. Daarnaast pleit ik voor meer mogelijkheden voor het publiek en milieuorganisaties om direct bij de vaststelling van een programma te kunnen procederen. Uiteindelijk zullen dit soort juridische waarborgen moeten leiden tot programmatische aanpakken waarmee in de praktijk duurzaamheid wordt nagestreefd. Daarbij moet worden opgemerkt dat met recht alleen de transitie naar een duurzame wereld niet tot stand kan worden gebracht. Hoewel het recht onmisbaar is, zullen de tien principes ook in de praktijk moeten worden nagestreefd om tot de noodzakelijke systeemverandering over te gaan. Ter afsluiting citeer ik Aldo Leopold in *A Sand County Almanac*: 'We shall never achieve harmony with land, any more than we shall achieve absolute justice or liberty for people. In these higher aspirations the important thing is not to achieve, but to strive.'

l.s.braaksma@rug.nl

mr. dr. L.S. (Lolke) Braaksma is universitair docent bij de vakgroep Staatsrecht, Bestuursrecht en Bestuurskunde van de Rijksuniversiteit Groningen

artist: impression Tweede Kamer van Powerhouse Company / foto: Pim Claesje / Wikipedia / bewerking: Anke Gorter

Stemhulpen als steuntje in de rug bij groene keuze

Politieke partijen lopen volop warm voor de landelijke verkiezingen op 22 november. Stemhulpen kunnen het maken van een passende keuze vergemakkelijken. Steeds meer mensen maken er gebruik van. Welke stemhulpen zijn er zoal en hoeveel aandacht is er voor groene onderwerpen?

tekst Ria Dubbeldam

> Stemhulpen bestaan er in soorten, kleuren en smaken; zo'n twintig tot dertig in totaal. Naast algemene stemhulpen waarvan voor de Tweede Kamerverkiezingen de StemWijzer en het Kieskompas de bekendste zijn, zijn er (belangen) organisaties die er zelf een maken rondom een specifiek thema waar zij de nadruk op willen leggen. Ongeveer 40 procent van de kiezers raadpleegt een stemhulp, aldus de Universiteit van Amsterdam. Mogelijk ligt dit percentage hoger. Alleen al 7,8 miljoen mensen gebruikten de StemWijzer bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021, op een totaal van 13,8 miljoen kiezers. Sommige mensen vulden hem vaker in, toch wijst het op een hoger gebruik dan 40 procent.

Organisaties die een eigen stemhulp willen aanbieden die gegarandeerd onafhankelijk is van politieke partijen en/of het eigen thema, laten een stemhulp maken door Kieskompas, een onderzoeksbureau gericht op politiek-maatschappelijke opinies. Voor de Tweede Kamerverkiezingen in november komen er zeven van dergelijke stemhulpen online, waaronder één met een vleugje regio die wat specifiek ingaat op thema's die in regio's spelen, en andere met thema's als wonen, zorg en energie. Die laatste zoomt in op wat politieke partijen voorhebben met de energietransitie, een verduurzamingsonderwerp dat de Vakblad-thema's raakt.

Groene keuze

Maakt Kieskompas dit keer ook een specifiek groene stemhulp, zoals voorheen? Karen van den Einden van Natuur & Milieu: 'Sinds 2009 hadden wij samen met andere groene organisaties inderdaad zo'n stemhulp. Die maakte Kieskompas voor ons. Ook al zijn we een groene organisatie, we willen het wel zo objectief mogelijk doen. Kieskompas zorgt daarvoor. We geven geen stemadvies. In 2017 tijdens de Tweede Kamerverkiezingen vulden ruim 160.000 mensen het Groen Kieskompas met vijftien stellingen in. Een beperkt aantal mensen, wat zonde is. Want je wilt een grote groep bereiken, zodat mensen goed over de onderwerpen gaan nadenken en bewust gaan stemmen. Wij concludeerden na de verkiezingen dat thema's die wij belangrijk vinden dan beter in algemene stemhulpen kunnen zitten, waarvan het bereik vele malen groter is. Bovendien speelden tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 natuur- en klimaatonderwerpen nauwelijks een rol. In 2021 juist weer wel; de PAS-uitspraak van de Raad van State was net geweest en er lag een Klimaatakkoord van Parijs.

De onderwerpen kregen dan ook een grotere rol in de algemene kieshulpen. Daardoor besloten we definitief geen eigen stemhulp meer te laten maken. Nu, twee jaar later, staan we nog steeds op dit standpunt. Liever minder stellingen maar wel onze onderwerpen in de algemene stemhulpen met een groot bereik, dan een eigen variant met meer groene stellingen waar minder mensen naar kijken.'

Het landelijke Groen Kieskompas mag dan van het toneel zijn verdwenen, Natuur en Milieufederatie Zuid-Holland heeft voor de Provinciale Statenverkiezingen van dit jaar maart in samenwerking met Zuid-Hollands Landschap, Natuurmonumenten en IVN Natuureducatie een eigen variant gemaakt, het Groene Kieskompas – geen product van Kieskompas, zie het minieme verschil, slechts een 'e', in de naamgeving. De verkiezingsprogramma's van de Zuid-Hollandse politieke partijen zijn getoetst aan de hand van een aantal stellingen.

Stemhulpen van nu

Terug naar de landelijke verkiezingen en de algemene stemhulpen Kieskompas en StemWijzer die straks beschikbaar komen. MijnStem laten we buiten beschouwing, die wordt in opdracht ingezet bij provinciale, gemeentelijke en waterschapsverkiezingen. Kieskompas en StemWijzer hebben veel overeenkomsten in opzet, maar ook grote verschillen. Beide benadrukken ze dat ze wetenschappelijke inzichten gebruiken en geen stemadvies geven. Bij beide tools krijgen bezoekers dertig stellingen over politieke vraagstukken voorgelegd, waarop ze kunnen antwoorden. Bij Kieskompas is er een keuze uit vijf antwoorden – helemaal mee eens, mee eens, neutraal, mee oneens, helemaal mee oneens – en bij StemWijzer drie: eens, oneens of geen van. Bij Kieskompas krijg je bewust geen informatie over standpunten van politieke partijen, om te voorkomen dat je 'gewenste' antwoorden gaat geven. Bij StemWijzer is dat juist wel het geval om je beter te kunnen verdiepen in waar de partijen voor staan. Voor beide is wat te zeggen.

StemWijzer is de bekendste tool. Tijdens de vorige Tweede Kamerverkiezingen van 2021 hebben 7,8 miljoen gebruikers de tool volledig ingevuld en een stemadvies gekregen. Anne Valkering, projectleider digitale tools bij stichting ProDemos, geeft een kijkje in de keuken van de totstandkoming van deze stemhulp. 'Als ik vertel dat ik digitale tools maak, kijken mensen me vaak glazig aan. Voeg ik toe dat ik onder meer de StemWijzer maak, dan is het: 'Oh ja.' Ook bij het noemen van haar organisatie ProDemos gaat niet altijd een lichtje branden. 'Mensen kennen vaak wel ons werk. ProDemos, het Huis voor democratie en rechtsstaat, legt de spelregels van de democratie en de rechtsstaat uit en laat zien wat je zelf kunt doen om invloed uit te oefenen. Een voorbeeld daarvan is het Tweede Kamerbezoek van veel middelbare scholieren.'

Het hele spectrum

De geschiedenis van de StemWijzer voert terug naar 1989. Als gereedschap voor maatschappij-

leerdocenten kwam er een boekje met stellingen over verkiezingsthema's. Het boekje werd een floppydisk, een cd-rom en in 2002 stond de stemhulp voor het eerst online. 'Sindsdien is het gebruik sterk toegenomen en bereiken we ook veel volwassenen. Heel belangrijk. We zien in de debatten en in de media dat er altijd een paar thema's de boventoon voeren, terwijl de Tweede Kamer over alle onderwerpen besluiten moet nemen. Met de StemWijzer brengen we het hele spectrum in beeld.'

De stemhulp legt dertig stellingen voor die samen elf hoofdthema's afdekken, het wiskundige minimum om de verschillen tussen de partijen voldoende te duiden, aldus Valkering. 'Nu het aantal partijen almaar groeit, zouden het er eigenlijk al iets meer moeten zijn. Toch laten we het hierbij. Na dertig stellingen verliezen veel mensen hun concentratie. Het wordt dus lastiger om alle onderwerpen in dertig stellingen te vangen, vooral als partijen qua opvattingen dicht bij elkaar staan. Om dat dilemma te ondervangen, voegen we sinds 2021 zogenoemde shoot-outs toe. Dat werkt als volgt: heb je de dertig stellingen ingevuld en blijken twee of drie partijen ongeveer gelijk te scoren, dan kun je drie tot vijf extra stellingen beantwoorden en zo alsnog verschillen blootleggen.'

Stappenplan

De stellingen worden volgens een vast stappenplan opgesteld. Het begint met een globale verkenning. Er wordt informatie verzameld uit het nieuws en de debatten in de Tweede Kamer. Jongeren krijgen via straatonderzoek vragen voorgelegd over wat zij belangrijk vinden. 'Hun mening komt namelijk niet vaak in het nieuws. Gewoonlijk organiseren we ook kiezerspanels, waarbij volwassenen over thema's discussiëren. Dat lukt dit keer niet, omdat de voorbereiding van de stemhulp grotendeels in de zomervakantie viel.'

De partijprogramma's vormen de belangrijkste informatiebron voor de stellingen. 'Die zijn doorslaggevend. We krijgen onder embargo de conceptprogramma's, soms zelfs concept-concept. Een redacteur spit de programma's door en zoekt naar waar partijen het verschil maken. Vinden alle partijen dat er meer woningen moeten komen, dan komt daar geen stelling over, maar dan kijken we bijvoorbeeld naar wat zij als oplossingen voor de woningnood geven.'

Groslijst

Een vaste redacteur stelt op basis van de informatiebronnen een groslijst van tachtig tot negentig stellingen samen. Die deelt hij met een comité waarin zes tot zeven deskundigen zitting hebben op het gebied van toegankelijke taal, politiek, communicatie en wetenschap. Alle stellingen worden vervolgens voorgelegd aan de partijen, die daarop hun standpunt geven. 'De partijen doen allemaal mee. Het is voor hen een heel goede manier om kiezers te bereiken die ze anders mogelijk missen. Er zijn best veel mensen die geen programma's lezen en niet de debatten volgen, maar wel een stemhulp invullen.' De antwoorden die de politieke partijen geven,

worden naast de partijprogramma's gelegd, maakt Valkering duidelijk. 'Want soms maken partijen per ongeluk een fout door een andere positie aan te klikken en soms wordt een stelling verkeerd geïnterpreteerd. Eens hadden we bij een Provinciale Statenverkiezingen de stelling dat de plezierjacht moest worden verboden. Een partij schreef: "Nee, boten moeten overal kunnen varen." Dan moeten we toch even verhelderen dat ze de stelling anders moeten interpreteren. Soms spelen partijen te veel in op wat ze denken dat de meeste mensen vinden. Zo antwoordden sommige partijen tijdens de gemeentelijke verkiezingen op een stelling over de hondenbelasting: "We zijn tegen hondenbelasting, maar we willen wel een heffing voor hondeneigenaren die in verhouding staat met wat honden voor een gemeente kosten". Op basis van de partijantwoorden selecteert ProDemos de dertig stellingen die de grootste verschillen blootleggen. Partijen die ver uit elkaar

staan, moeten dat in de StemWijzer ook doen, en partijen die elkaar staan horen in de StemWijzer ook voldoende verschil op te leveren. De stellingen dekken samen alle elf hoofdthema's af. Elk hoofdthema krijgt twee stellingen. Verder is er vrije ruimte voor acht stellingen die uit alle categorieën kunnen komen. De StemWijzer wil een goede representatie van de verschillende politieke richtingen geven. De ene stelling is daarom wat meer links, de ander wat meer rechts georiënteerd gesteld. 'Ook daarin proberen we balans te brengen. We zijn er om te informeren en mensen te stimuleren om te gaan stemmen.'

Natuur, bos en landschap

De hamvraag: welke thema's en stellingen in de StemWijzer sluiten aan bij die van het Vakblad? 'Bij de Provinciale Statenverkiezingen hadden we meerdere thema's over natuur, bos, landschap,

omdat de provincies daar in grote mate over gaan. Nu sluit er één thema goed aan: landbouw, natuur en klimaat. Daar valt alles onder wat met ruimtegebruik, natuur en klimaat te maken heeft. In ieder geval maken we er twee stellingen over en wellicht een derde. De onderwerpen natuur, bos en landschap raken natuurlijk ook het thema economie en financiën en het thema verkeer en vervoer.' Karen van den Einden reageert teleurgesteld als ze hoort dat er maar één echt groen thema is, terwijl er zo veel urgente zaken spelen rondom klimaat, stikstof, biodiversiteit enzovoort. Toch blijft Natuur & Milieu van mening dat gezien het beperkte aantal deelnemers een zelfstandig Groen Kieskompas te weinig impact heeft. Kan de kiezer zelf in de algemene kieshulpen op de een of andere manier aangeven natuur, bos en landschap heel belangrijk of de belangrijkste onderwerpen te vinden? Valkering: 'Bij de StemWijzer kun je dat zeker kenbaar maken. Wij

vinden het belangrijk dat je het hele spectrum overziet, maar je kunt altijd aangeven welke stellingen je belangrijk vindt. Die worden dan zwaarder gewogen in het resultaat.'

Na het invullen van de tool worden de punten 'oneens', 'eens' en 'geen van beide' verdeeld. Heb je hetzelfde antwoord als een partij, dan krijgt die partij een punt. Uiteindelijk wordt voor elke partij een percentage berekend hoe vaak die het met je eens is.'

Grote verantwoordelijkheid

De stellingen lijken met uitsluitend 'ja', 'nee' en 'geen van beide'-antwoorden niet veel nuances te geven. Om dit te ondervangen zijn de toelichtingen van de partijen essentieel. 'Klik je bij een stelling op 'meer weten', dan krijg je een korte uitleg over waarom het een verkiezingsonderwerp is. Vervolgens kun je de logo's van de partijen aanklikken en hun standpunt lezen. We adviseren voor een weloverwogen

keuze om vooral door te klikken en de standpunten te lezen. We hebben dus een grote verantwoordelijkheid om een zo goed mogelijk overzicht te maken.' De redenen waarom mensen een stemhulp invullen lopen uiteen. 'Ook mensen die partijvast zijn vullen ze in, bijvoorbeeld omdat ze benieuwd zijn of ze bij hun partij uitkomen. Een deel gebruikt ze om een idee te krijgen welke partijen ze moeten overwegen. Een klein deel – en dat stimuleren we om nooit te doen – gebruikt de uitslag om hun stem op uit te brengen. Want als er nou net een paar thema's niet aan bod komen die jij heel belangrijk vindt, kom je misschien niet uit bij de partij die het beste bij je past. We maken een stemhulp, verstrekken geen stemadvies; de uitslag geeft slechts een indicatie.'

De stemhulpen zijn binnenkort online. Op naar de verkiezingen op woensdag 22 november.<

redactie@vakbladnbl.nl

foto Hans van den Bos bewerking Aulke Carter

StemmenTracker: doen partijen wat ze beloven?

Sinds 2010 maakt ProDemos ook de StemmenTracker. Die kijkt naar het daadwerkelijke gedrag van partijen in de Tweede Kamer. Dus niet wat ze beloven, maar wat ze doen. En daar kun je jezelf mee vergelijken. 'We zijn hem gaan maken door vragen van mensen over de discrepantie tussen beloftes en gedrag. Je kunt de StemmenTracker zien als een omgekeerde stemhulp.' De StemmenTracker staat sinds 12 oktober online.

De Commissie Bosgeschiedenis verwelkomde eind mei ruim vijftien belangstellenden in Zalk aan de IJssel tussen Kampen en Hattem. We kwamen bij elkaar om meer te leren over hardhoutoibossen, een zeldzaam bostype waarvan het Zalkerbos een bijzonder voorbeeld is. Henk Koop, boscoloog bij Ecobus Consult, en Wim Eikelboom, zelfstandig 'rivierpublicist' en IJssel-fan, verzorgden de lezingen. Wim nam ons ook mee de uiterwaarden in.

tekst Jim van Laar & Robert van Iersel

> Ooibossen komen voor in buitendijkse gebieden langs rivieren en in zoetwatergetijdengebieden, die dus geregeld met overstromingen te maken hebben. Deskundigen onderscheiden drie categorieën ooibos: zachthoutoibos, hardhoutoibos en rivierbegeleidend elzenbroekbos. Zachthoutoibos wordt gedomineerd door wilgensoorten en plaatselijk zwarte populier.

Aandacht voor de bijzondere stroomdalvegetatie.

Een essenhakhoutstomp.

Discussie over hardhoutoibosbeheer op de stroomrug.

Het Zalkerbos: waarheen met het zeldzame hardhoutoibos?

Hardhoutoibossen bestaan hoofdzakelijk uit zomereik, gewone es, veldiep, zwarte els en soms ook linde, Spaanse aak en wilde appel, en hebben vaak een rijke struik- en kruidenlaag, die ze daardoor vegetatiekundig erg interessant maakt. Bekende voorbeelden van zachthoutoibossen zijn De Biesbosch, bossen in de Millingerwaard langs de Waal en de Duursche Waarden langs de IJssel. Rivierbegeleidend elzenbroekbos vindt men vooral in het Limburgse Maasdal. Hardhoutoibossen, waartoe het Zalkerbos wordt gerekend, zijn er nauwelijks meer, en dan nog meestal als kleine relictten.

Potenties ooibossen

Henk Koop besprak de kenmerken van ooibossen, hoe ze zich historisch-ecologisch hebben ontwikkeld en wat toekomstige ontwikkelingen zouden kunnen zijn. Hij omschreef ooibos als bos dat groeit op buitendijkse gronden, al of niet op hogere delen als oeverwallen en rivierduinen, die

af en toe of regelmatig zoals bij zoetwatergetijdenbos, door rivierwater overstroomd raakt. Een gevolg is dat de bodem zich steeds verjongt door erosie en opslibbing en het uitblijven van ontkalking en strooiselophoping. In de vroege middeleeuwen was er veel bos op de stroomruggen en langs zich verplaatsende riviergeulen, maar door bedijking, landaanwinning, riviervlegging, kanalisatie, klei- en grindwinning veranderde dat en nam de oppervlakte overstromingsgebied en daarmee de oppervlakte ooibos sterk af. Aan de hand van oude kaarten en kleurrijke illustraties nam Koop de toehoorders mee naar diverse nog bestaande ooibossen en naar referentiegebieden in het buitenland en lichtte de ecologische omstandigheden waarin ze groeien toe. Ook schetste Koop enige vergezichten en controverses rondom ooibosontwikkeling: ongewenste verruiging, belang van behoud van stroomdalgraslandvegetaties en regelgeving omtrent hoogwaterveiligheid waaronder het in standhouden van (gecreëerde)

stroombanen. Vooral langs de Grensmaas zag hij grote potentie voor ooibosontwikkeling.

Historie Zalkerbos

Wim Eikelboom ging dieper in op de historie van het Zalkerbos en zijn omgeving. Het bos in de Zalkerwaard was al vóór 1200 in het bezit van een adellijke familie van een naburige havezate. De Zalkerwaard was nog bebost tot aan de oevers van de IJssel. De uiterwaarden werden echter grotendeels omgezet naar graasgronden. Het Zalkerbos ontsprong de dans en werd een buiten waarvan de nazaten het bos in de achttiende eeuw een landgoedachtig karakter gaven door de aanleg van lanen die geschikt waren voor rijtuigen en een theehuisje dat gebouwd werd op een natuurlijke verhoging. Een kaart van midden achttiende eeuw laat al een beeld zien van de ligging van het Zalkerbos. Toen nog van behoorlijke omvang, maar in de loop van de negentiende eeuw gereduceerd tot nog geen tien hectaren,

zoals zoveel oorspronkelijk bos dat in die tijd om verschillende redenen gekapt werd. De vermelding op een kaart uit 1754 is wat dat betreft illustratief: '...dat gemelde Salcker bosch seer tot nadeel der dijken (...) om welker reedenen het absolut noodzakelijk is dat gemelde bosch sonder uijtstel worden gemitteert, en geheel uijtgeroejt...'. Voorlopig was het nog niet zover. Uiteindelijk werd het gebied rond 1840 verkocht, waarbij ook het bos in andere particuliere handen kwam. Vervolgens werden stukken van het bos op de kronkelwaardruggen omgevormd tot weidegrond en akkerland en weer andere delen tot hakhout van es en eik. Sinds het gebied in 1960 is overgegaan in gemeentelijke handen, wordt het beheerd als waardevol multifunctioneel natuurgebied. Het bosbeheer is sindsdien gericht op het in stand houden van de hakhoutcultuur, al of niet met overstaanders. De aanplant met onder andere Siberische iepen in een recente bosuitbreiding was niet zo goed doordacht en het vereiste noodingren in het beheer. Inmiddels gaan er geluiden op om het gebied tot waardevol groen erfgoed te verklaren en wordt met verschillende actoren gewerkt aan verdere planvorming.

De rondwandeling

Aan het begin van de rondleiding door Eikenboom stopte de groep bij het standbeeld van de bever op de dijk aan de rand van het dorp. Deze bever vertegenwoordigt het laatste wilde exemplaar, dat omstreeks 1825 bij Zalk het loodje legde. Vervolgens ging de wandeling over een 'laarzenpad' door de uiterwaarden. Mooie vergezichten vielen ons ten deel en er werd een zwarte populier gespot. Eenmaal op de kronkelwaard verspreidde het gezelschap zich spontaan om de bijzondere stroomdalgrasvegetatie te bewonderen. Van oudsher (vóór 1800) stond hier overigens nog zachthoutoibos. Verder liepen we over het historische Veerpad vanaf het voetveer over de IJssel langs de boerenplaats die ooit op een hogere plek in het ooibos was gevestigd. Door ontginning van het bos tot weiland is er een afwisselend, kleinschalig landschap ontstaan. Het volgende punt betrof een langgerekt essenhakhoutperceel dat niet meteen aan ooibos doet denken, maar nog relictten herbergt uit het voormalige hardhoutoibos. Bijzonder aan de plek is vooral de eeuwenoude bosbodem met een daaraan gebonden oudbosflora. Verderop stonden we stil bij een recente aanplant, bedoeld om het ooibosareaal te vergroten. Op een volgende locatie was het actieve hakhoutbeheer zichtbaar, een beheervorm die sinds het gemeentelijk eigendom is, weer is opgepakt. De eeuwenoude stoven oogstten bewondering.

ALV vrijdag 3 november

Op vrijdag 3 november a.s. staat de najaarsvergadering gepland. Deze ALV vindt plaats op Landgoed Welna nabij Epe. Op de agenda staat onder andere de stemming over de wijziging van het Huishoudelijk Reglement. Meer informatie zie de ledenbrief en de website. Het middagprogramma staat in het teken van het thema 'Spiritualiteit in bosbeheer – feit of fabel'. De details van het middagprogramma staan op de website.

Adviezen voor het Zalkerbos?

Boscoloog Koop adviseerde om het bosgebied uit te breiden tot de historische oppervlakte van 1754 van zo'n veertig hectare. Daarmee kan de gradiënt worden hersteld van hoger gelegen Abelen-Iepenbos naar lager gelegen Essen-Iepenbos met overgangen naar het frequenter overstroomde zachthoutoibos van Schietwilgen. Het bosbeheer zou dan gericht moeten zijn op het ontwikkelen van een boskern van opgaand bos van ongeveer dertig hectare waarin de drie bosgemeenschappen vertegenwoordigd zijn. De randzone aan de IJssel van ongeveer tien hectare zou dan beheerd kunnen worden als hakhout of hakhout met overstaanders met zoom- en mantelvegetaties naar de overwegend open omringende stroomdalgraslanden. De positionering en de vorm zal afgestemd moeten zijn op de gewenste stroombanen. In zijn visie is het spijtig dat de spontane bosontwikkeling van een zo zeldzame bosgemeenschap niet getolereerd kan worden vanwege stroombanen, stroomdalgraslanden en de veelheid aan verschillende inzichten van eigenaren en dorpsbewoners.

Met het wegvallen van de oorspronkelijke eigenaar viel ook de regie weg over het gebied. Het beheer en het bezit fragmenteerde en de samenhang van de onderdelen viel weg. Daarmee verviel ook een langetermijnkoers voor het geheel. Deze regiefunctie – geworteld in het dorp en de streek – zo stelde een van de deelnemers wordt steeds belangrijker tegen de achtergrond van de komende grote transities in het landelijk gebied en de ingrijpende veranderingen langs de grote rivieren. Regie is zelfs essentieel om de samenhang in het landschap en de beleefbaarheid ervan te bewaren. Blijvende betrokkenheid van het dorp bij het bos is een groot goed. Ook een beheertip gaf hij mee: bij een keuze vanuit cultuurhistorisch perspectief voor het behoud van hakhout als een bijzondere beheervorm zal het nodig zijn om bij het wegvallen van de essen door de essentaksterfte, deze te vervangen door het inplanten van andere, hakbare soorten. Dat betekent dat de nog enigszins levende essen als stooft of als opgaande boom behouden en gebruikt zullen moeten worden als zaadbron. Knotbomen van zwarte populier kunnen een prima vervanger zijn van de afstervende knotessen.

De excursie werd afgesloten op een terras in Zalk met een korte terugblik. De middag liet zien dat we van doen hebben met een uniek boslandschap, dat een integrale visie en een stevige beschermende status verdient. Het laatste woord over de toekomst van het Zalkerbos is daarom nog niet gezegd.<

Onvoltooid verleden tijd

Het klimaat is aan het veranderen, met ingrijpende gevolgen voor mens, plant en dier. Ook in het natuurbeheer wordt dit onderkend en worden er zorgen over geuit.

Daarbij lijkt, volgens gerenommeerde wetenschappers, de 'heilige' 2-gradengrens eigenlijk al een gepasseerd station. Het is een ecologische wetmatigheid dat als de omstandigheden maar sterk genoeg wijzigen, ook het gedrag en de samenstelling van soorten in ecosystemen zullen veranderen. En met het veranderende klimaat zullen de omstandigheden onomkeerbaar wijzigen.

Uiteraard is nog veel onduidelijk. En ja, soorten kunnen soms verrassend flexibel zijn. Maar het is zeer waarschijnlijk dat de mate en tempo van klimaatverandering het aanpassings- en verspreidingsvermogen van veel soorten ver te boven gaat.

Het is dan ook des te merkwaardiger dat het huidige Nederlandse en Europese natuurbeleid nog steeds in grote mate gestoeld is op behoud of zelfs herstel van een toestand uit het (verre) verleden. Een verleden wat weliswaar onvoltooid maar helaas passé is. De focus te verleggen van achteruitgang naar vooruitgang. Hoogste tijd voor een toekomstgericht plan B.

Wat was, was.

Sander Wijdeven

Afschaffing van de derogatie is niet per se een zegen voor de waterkwaliteit

KRW: nog maar
49
maanden tot we de
waterkwaliteit op orde
moeten hebben

Eind 2022 besloot de Europese Commissie de derogatie-regeling voor het uitrijden van mest door de Nederlandse landbouwsector vanaf 2023 af te bouwen. Tegelijkertijd krijgt de landbouw te maken met aanvullende Europese maatregelen die zijn gericht op vermindering van de negatieve milieu-impact van de sector. Op het eerste oog is dat voor de waterkwaliteit natuurlijk prachtig nieuws. Maar, zo waarschuwen deskundigen in een Stowa-rapport, de agrarische sector zoekt en vindt alternatieve manieren om met de huidige mestproductie om te gaan. Wat hebben die voor gevolgen voor de waterkwaliteit? Stowa, het kenniscentrum voor waterbeheer, bracht de mogelijke voor- en nadelen van het afschaffen van de derogatie in beeld.

tekst Geert van Duinhoven (redacteur Vakblad)

> In de zogenaamde derogatiebeschikking van de Europese Commissie van eind 2022 wordt aangegeven aan welke nieuwe verplichtingen alle boeren in Nederland moeten voldoen. Deze maatregelen zijn bedoeld om de uit- en afspoeling van stikstof en fosfor te verlagen en hebben een grote invloed op de landbouwpraktijk. Het gaat om vier maatregelen:

- 1) een verlaging van de hoeveelheid stikstof en fosfaat in dierlijke mest die mag worden geproduceerd,
 - 2) een verlaging van de hoeveelheid dierlijke mest die mag worden toegediend per perceel, waarbij de verplichting voor een minimaal areaal permanent grasland en het verbod op het gebruik van fosfaatkunstmest vervalt,
 - 3) de aanwijzing van met nutriënten verontreinigde gebieden en een verlaging van de bemesting met 20 procent in deze gebieden,
 - 4) een verplichting voor het toepassen van een mestvrije zone (bufferstrook) langs alle waterlopen.
- Het effect op de waterkwaliteit zal sterk samenhangen met de manier waarop boeren de maatregelen implementeren binnen hun bedrijfsvoering.

De intentie van de maatregelen lijkt duidelijk. En het zou natuurlijk allemaal positief kunnen uitpakken. Maar in het Stowa-rapport *De invloed van de aangescherpte mestwetgeving op de grond- en oppervlaktewater* waarschuwen de deskundigen voor enkele mogelijke negatieve gevolgen. Gevolgen waar de waterkwaliteit niet beter, maar juist direct of indirect slechter van zou kunnen worden:

- 1) een stijging van de kosten voor mestafzet en daardoor het risico op fraude,
- 2) een grotere inzet van dierlijke mest (in plaats van kunstmest) op bouwland en natuurlijk beheerde percelen,
- 3) een mogelijke stijging van het gebruik van kunstmest,
- 4) een beperkte verbetering van de bodemkwaliteit op een klein deel bouwlandpercelen,
- 5) een generieke verslechtering van de bodemkwaliteit voor koolstof, stikstof en fosfor op alle percelen,
- 6) een groter risico op dalende opbrengsten en gewaskwaliteit, resulterend in een hoger stikstofoverschot in de bodem en hogere verliezen,
- 7) een verschuiving in landgebruik als permanent grasland wordt omgezet naar tijdelijk grasland en uitspoelingsgevoelige teelten,
- 8) een aanpassing van de grootte van landbouwpercelen,
- 9) een toename van de onkruiddruk in slecht beheerde teeltvrije zones,
- 10) de inzet van maatregelen die weinig tot geen verbetering leiden in de ecologische waterdoelen.

De afschaffing van de derogatie heeft zo gezien ook reële risico's voor de kwaliteit van het oppervlaktewater. Het zou door de reactie in de landbouw uiteindelijk kunnen leiden tot een hoger risico op uit- en afspoeling van stikstof. Ook zouden boeren misschien minder geneigd zijn om op vrijwillige basis aan een goede landbouwpraktijk te blijven werken of om vrijwillig maatregelen te nemen voor een goede waterkwaliteit. Ook zouden boeren misschien juist wel eens meer gaan inzetten op gewasbeschermingsmiddelen met ook weer meer uitspoeling naar het water als gevolg. Overigens vertellen de opstellers van het rapport er wel bij dat in deze studie de mogelijke risico's beschrijft, waarbij het daadwerkelijk voorkomen van deze effecten en de gevolgen daarvan voor de waterkwaliteit samenhangen met hoe de agrarische praktijk om zal gaan met de verplichtingen vanuit de derogatiebeschikking.<

redactie@vakbladnbl.nl

Scan de QR-code voor het rapport:

Fred Kistenkas

WODANSEIKEN

foto Jan den Ouden

De rechtbank Midden-Nederland vindt dat je geen bezwaar kunt maken tegen de kap van een bomengroep als je daar meer dan 110 meter vandaan woont. Want 'dat is een forse afstand', zo vindt deze rechter. Je bent dan als omwonende particulier niet meer belanghebbende. Een bewoner van de gemeente Rheden had bezwaar gemaakt tegen de kap van acht bomen.¹

Stel nu dat u en ik bezwaar willen maken tegen de kap van de Wodanseiken in Wolfheze. Nou, dat kun je bij deze rechter dus wel vergeten, want we wonen niet binnen een straal van 110 meter van die bomen. Ik weet een heel bijzonder en kwetsbaar zoutminnend plantje te vinden in de stilte van het Horsterwold, kennelijk nog met oud Zuiderzeezout in de Flevoklei: daar woont, fietst en wandelt zelfs helemaal niemand binnen 110 meter...

We willen enerzijds iedereen bij natuur- en omgevingsbeleid betrekken met bijvoorbeeld *citizen science*, draagvlak, burgerparticipatie en we denken erover na om ook de natuur rechten

te geven, maar als puntje dan bij paaltje komt, mag slechts een select gezelschap bij de rechter bezwaar maken en het voor die natuur opnemen. Organisaties zullen een statutair belang moeten kunnen aantonen en particulieren zoals u en ik moeten dus niet te ver weg wonen.

In het bestuursrecht is zo'n afstandsnorm intussen niet ongebruikelijk. In de Algemene wet bestuursrecht (Awb) staat een zogenoemd relativiteitseis: je kunt alleen maar opkomen tegen een geschonden regel als die ook jouw belang beschermt. Voor de liefhebbers: kijk maar

na, de boosdoener is art. 8:69a Awb. Woon je te ver weg, dan wordt je belang kennelijk niet meer beschermd. Deze relativiteitseis stond niet altijd in de wet. Sterker zelfs: vroeger vonden wij als milieujuristen dat juist iedereen de natuur moest kunnen beschermen door in rechte te wijzen op schending van een wettelijke norm of een natuurtoets. Iedereen moest hier- tegen in actie kunnen komen: dat heette de *actio popularis*. Je wilde toen juist gebruik maken van burgerkennis of *citizen science*, maar jaren geleden werd opeens die

relativiteitseis in de wet opgenomen en was het gedaan met die *actio popularis*. Rechtsbescherming mocht niet te duur worden...

Voordat we verder gaan met moeizame debatten over burgerparticipatie, rechten voor natuur en gebruik van *citizen science*: is het niet handiger om eerst even laaghangend fruit te plukken en die relativiteitseis simpelweg weer eens uit de wet weg te snijden? Dan kunnen u en ik weer effectief bij een geschil onze natuurkennis inzetten voor iedere bijzondere eik, zoutminnend plantje of wat voor soort of habitatype dan ook ongeacht of we in de buurt wonen. Als rechtbank zou ik daar juist blij mee zijn.

Fred Kistenkas

fred.kistenkas@wur.nl

¹ Rechtbank Midden-Nederland 17 maart 2023 (gemeente Rheden) op www.rechtspraak.nl terug te vinden met code: ECLI:NL:RBMNE:2023:1337.

25 oktober
Heide en steenmeel: nieuwe handvatten voor beheer 2
vbne.nl

25 oktober
Cursus LAAN-VERJONGING voor beheerders en ontwerpers
www.klingenbomen.nl

28 oktober
Calutradag
Ins en outs over otter en bever
Biesbosch
www.zoogdiervereniging.nl

28 oktober
VLEN-dag
Resultaten vleermuisonderzoek en -bescherming
www.zoogdiervereniging.nl

1 november
Cursus Bosherstel en -ecologie
naturio.nl

1-10 november
Professionele opleiding in wolvendossier
Ede, Duitsland en Wageningen
www.zoogdiervereniging.nl

2 november
Cursus Erfgoed in het bosbeheer
www.probos.nl

11 november
RAVON-dag
Nijmegen,
www.ravon.nl/ravondag

16 en 17 november
Conferentie Transforming forests
www.natuurcollege.nl/transforming-forests

18 november
Jaarlijkse symposium Heimans en Thijse Stichting
www.heimansenthijsestichting.nl

23 november
Praktijkcursus Lanenbeheer voor vleermuizen
www.zoogdiervereniging.nl

25 november
Landelijke dag Sovon
sovon.nl

27 november
Kennismiddag Kievit – habitat en beheer
www.natuurkennis.nl

foto Erwin Al

Stobbekorst

Bos onderscheidt zich van andere ecosystemen doordat het niet alleen over de oppervlakte verdeelde variatie kent, er zit een zeer duidelijke derde (ruimte) en vierde (tijd) dimensie aan vast. Dankzij de derde dimensie ontstaat een geheel eigen natuurlijk milieu en microklimaat waar de aanwezige bomen essentieel voor zijn. De vierde dimensie garandeert dat de verschillende ontwikkelingsfasen van het bos zowel naast als na elkaar aanwezig blijven, waardoor een unieke variatie aan niches met alle eraan verknochte levensvormen behouden blijft. Die vierde dimensie, die tijd, is wel een dingetje in ons beheer, want voor (beheer)geld heeft geduld twee letters te veel gemeen met 'dúúrt lang!'.

Zaag/bijl erin, hout eruit, gewassen en beesten loslaten ... en weer dóór met nieuw bos is sinds mensenheugenis de bijdrage geweest van de mens aan het bosecosysteem. Ging lang goed, maar is inmiddels wat uit de hand gelopen, maar dat is een heel ander verhaal. Relevant voor dit raadseel is dat na het zagen een stobbe over hoort te blijven waar je jaarringen op kan tellen. Dus: wat is er met deze toch echt door een zaag behandelde stobbe aan de hand?

- Een stobbe van een afgezaagde boom is altijd aantrekkelijk als markeerpunt van je territorium. Hier heeft een wolvenroedel hard gewerkt om deze kans te benutten;
- Gewoon een kwestie van wortelcontact en vergroeiing van dikkere wortels, dus ontboomde wortels horen nu bij een dichtbij staande douglas;
- De afgezaagde douglas heeft vanuit de wortels in het volgende voorjaar veel vocht geproduceerd als laatste levenstekken, waar schimmels, bacteriën en algen een korst op hebben gevormd;
- Bomen en hun ectomycorrhiza's hebben hun ontboomde opstandsgenoot niet opgegeven en voeden diens wortelstelsel nog steeds, waardoor de stobbe zich met een overwalling met wondweefsel heeft afgedekt;
- Dit is gewoon een natuurlijk beeld van het verrotten en verteren van het hout van deze exotische boomsoort. De douglas kent bij ons maar weinig doodhoutorganismen om het hout af te breken. Hier betreft het een soortspecifieke bacterie die met plantsoen is geïntroduceerd uit een oorsprongsgebied in Oregon.

Praktijkraadseel door Erwin Al en Ido Borkent

Antwoord: Het betreft hier inderdaad een stobbe van een douglas, hoewel dit fenomeen zich niet beperkt tot douglas. Ook van bijvoorbeeld beuk en eik is bekend dat ze met hun vaak soortspecifieke ectomycorrhizasymbionten een netwerk met elkaar en met hun zaailingen kunnen vormen, waarbij naast nutriënten ook suikers kunnen worden uitgewisseld. Douglas doet dat in zijn oorspronkelijke leefgebied met talrijke ectomycorrhiza-soorten, doch in Nederland is hun keuze sterk beperkt. Ectomycorrhizasorten zijn vaak zeer eenzijdig en gaan alleen exclusieve relaties met één boomsoort aan, soms met twee of meer soorten en slechts zelden zijn ze niet kieskeurig. Douglas moet het van de laatste categorieën hebben, waardoor ze maar beperkt kunnen profiteren van de vele voordelen van opstand lukt om met symbionten een relatie aan te gaan, kunnen ze dus ook profiteren van elkaars kromen en wortelstelsels. Overigens profiteert de schimmel er ook van. Misschien is die soort ook wel de initiatiefnemer tot de symbiose. Want ja, zonder boom geen schimmel daar. Vergroeiing van wortels is echter ook een feit. Dat moeten dan wel wortels zijn die diktegroei vertonen, anders lukt het niet. Vergelijk: dikke takken kunnen vergroeien, maar twijgen niet. Dan kan het gebeuren, zoals op deze foto's die gemaakt zijn in boswachterij Oostereing bij Wageningen, dat wortelstelsels onderdeel blijven uitmaken van het netwerk en daarmee in staat gesteld worden hun stammond af te sluiten met wondweefsel. Antwoord d. is daarom juist, maar antwoord b. ook. Als u ze allebei heeft gekozen wint u wat ons betreft de hoofdprijs!

Toekomst voor Natuur

In de reeks *Toekomst voor Natuur* neemt Anthonie Stip, medewerker van De Vlinderstichting, ons mee in zijn zoektocht via het verleden en het heden, naar de toekomst van de natuur in de Lage Landen. In een reeks van een-op-eengesprekken (soms een-op-twee) met Belgen en Nederlanders worden we meegenomen langs een panorama van zaken die een relatie hebben met onze natuur. Inmiddels heeft hij veertig (!) gesprekken gevoerd met vrijwilligers, jongeren, medewerkers van universiteiten, vogelaars, landschapsarchitecten en bijvoorbeeld mensen als de oud-directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Putters) en de oprichter van Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (Dirkmaat). Ieder kijkt vanuit zijn beleving naar de natuur en wordt geprikkeld om na te denken waar het met onze natuur heen moet.

Waarom wilde Stip deze reeks maken? Hij wil af van reactief natuurbeheer. 'We moeten niet steeds focussen op waar we last van hebben, we mogen wel eens gaan nadenken waar we eigenlijk heen willen met onze natuur.' Kortom: Toekomst voor Natuur.

Stip stelt zich in de gesprekken kwetsbaar op. Hij stelt schijnbaar naïeve vragen als: Wat is eigenlijk natuur? En hebben we eigenlijk nog wel natuur in Nederland? Ook stelt hij acties van 'zijn' Vlinderstichting ter discussie. Hij begint de gesprekken steevast met persoonlijke vragen en de gesprekken blijven ook persoonlijk, maar door Stips vragen leiden de gesprekken bijna altijd tot inhoudelijk interessante gesprekken.

De meeste sprekers zijn cynisch over hoe we in het verleden zijn omgegaan met onze natuur. Maar bij de meesten verandert de toon wanneer ze worden uitgedaagd om na te denken over de toekomst.

Preekt Stip met deze podcast niet voor eigen parochie? Wie wil hij overtuigen? Wie wil hij aanzetten tot ander gedrag? Foute vragen. Hij wil niet overtuigen, hij wil niet aanzetten: hij is op zoek.

Je kunt de reeks makkelijk vinden met de zoektermen 'Vlinderstichting' en 'Toekomst voor Natuur'. Via de site van De Vlinderstichting is de podcast lastiger vindbaar. Kijken via Youtube raad ik af. Of je moet erg van reclames houden. Toegegeven, in de tijd die mij gegeven was om deze recensie te schrijven heb ik niet alle afleveringen kunnen beluisteren. Maar ik ben enthousiast. Ik ga er zeker nog een paar beluisteren en misschien wel allemaal.

Bart de Haan (redactie)

Staro
NATUUR EN BUITENGEBIED

ECOLOGISCH ONDERZOEK
GEBIEDS-EN NATUUR ONTWIKKELING
BOS- EN NATUUR BEHEER

Lodderdijk 38a
5421 XB Gemert
tel (0492) 450 161
fax (0492) 450 162
info@starobv.nl

www.starobv.nl

Vakmensen, vakwerk... logisch!

- Natuurherstel
- Natuurontwikkeling
- Natuurwetgeving
- Monitoring
- Inventarisatie
- Communicatie

Rondven 22
6026 PX
Maarheeze
0495-462070

www.ecologica.eu
info@ecologica.eu
lid Netwerk
Groene Bureaus

Herfst 2023

Bramen uit het verdomhoekje

Bramen, brandnetels en pijpenstrootje worden vaak in een adem genoemd met stikstofoverlast. Deze soorten zouden een indicator zijn voor een overmaat aan stikstof. Een nieuwe OBN-brochure laat zien dat dit in ieder geval niet geldt voor de bramen.

Struweel met dijkviltbraam.
Foto's: Rense Haverman

leveren een belangrijke bijdrage aan de Nederlandse biodiversiteit. Verder dragen braamvegetaties in bossen, bosranden en heggen belangrijk bij aan leefgebied van tal van diersoorten.

Andere boodschap

Dit is een heel andere boodschap dan het schrikbeeld van 'bramen & brandnetels' dat al vele decennia rondwaart in het natuurbeheer en de vele decennia rondwaart in het natuurbeheer en de vele decennia rondwaart in het natuurbeheer en de vele decennia rondwaart in het natuurbeheer. In de stikstofdiscussie worden bramen zonder meer weggezet als aanwijzingen voor verslechtering van de natuur en het landschap. Deze suggestie is onjuist en ongelukkig. Onjuist, omdat door de klimatologische ligging van Nederland de vele soorten bramen vanouds prominent aanwezig zijn op een grote verscheidenheid aan groeiplaatsen. En ongelukkig, omdat in de stikstofdiscussie een focus op 'bramen' de aan-

dacht afleidt van de werkelijke, ernstige effecten van voortgaande stikstofdepositie en verzuring op de natuur. Haveman en Bijlsma draaien het in de brochure helemaal om: in plaats van bramen alleen te zien als iets negatiefs, lichten ze in de publicatie toe hoe braamsorten en 'verbraming' te gebruiken zijn als indicatoren voor goede en minder goede natuurkwaliteit en hoe een beheerder deze kennis kan gebruiken in het natuurbeheer.

Geen stikstofindicator

In de brochure weerleggen de auteurs de veronderstelling dat bramen een stikstofindicator zijn. Een belangrijke bron daarvoor zijn de zogenaamde Ellenbergwaarden. Elke plantensoort heeft voor diverse standplaatsfactoren een eigen waarde. In de meest recente publicatie van Ellenbergwaarden zijn 200 soorten bramen opgenomen en dan blijkt dat deze soorten bijna allemaal soorten zijn van de weinig-stikstofrijke locaties. Met name de 'staande bramen' en 'zandbosbramen' komen juist voor op relatief stikstofarme groeiplaatsen. Dat laat zien dat het weinig zin heeft om te stellen dat 'de braam' een stikstof-minner is, want het spectrum van stikstofarm tot stikstofrijke standplaatsen is breed. De vele verwijzingen naar 'braam' als nitrofiële soort kunnen daarom niet worden onderbouwd met een verwijzing naar Ellenberg. Binnen de Nederlandse bramenflora heeft alleen dauwbraam N=7 als Ellenbergwaarde meegekregen wat betekent dat deze braamsoort van stikstofrijke omstandigheden houdt.

Dat braam toch dat imago heeft gekregen, is volgens de opstellers van de brochure waar-

Raad en Daad-advies

Hoe komen we van de dijkviltbraam af?

Dijkviltbraam is een van de weinige echt probleem-bramen. Daarom is het voor beheerders goed te weten of zij in hun terreinen met dijkviltbraam te maken hebben of met ene andere braamsoort. Dijkviltbraam heeft een voorkeur voor voedselrijke, vaak enigszins verstoorde groeiplaatsen, en is in Laag-Nederland vaak de enige zwarte braam. In Zuid-West-Nederland kan verwisseling optreden met koebraam die in groeivorm en robuustheid niet hoeft onder te doen voor de dijkviltbraam, maar al van enige afstand afwijkt door de veel kleinere, leerachtige blaadjes. In het Pleistocene rivierengebied kan dijkviltbraam worden verwisseld met de zeldzame zilveren viltbraam, die afwijkt door de eironde tot elliptische topbladen met hart-

vormige voet en gegolfde rand, en door de sterk (haakvormig) gebogen stekels op de bloeitak.

Het Zeeuws Landschap ziet op steeds meer plekken in hun gebieden een overwoekering met dijkviltbraam waardoor andere kruiden langzaam maar zeker verdwijnen. Als Raad en Daad-vraag heeft het OBN de twee auteurs ingeschakeld om eens op een rij te zetten welke mogelijkheden er zijn om dijkviltbraam in toom te houden of liever nog kwijt te raken. Eind dit jaar verwachten de auteurs met een eerste advies te komen waarbij ze in ieder geval een overzicht willen presenteren van gelukke en mislukte pogingen om de soort in toom te houden.

Dijkviltbraam in bloei

Dijkviltbraam bij Schaarsbergen

Aanbevelingen

De aanbevelingen voor het beheer van bramenrijke bossen en landschapselementen vatten de onderzoekers als volgt samen:

1. Weet welke braamsorten je hebt en welke daarbij van groot relatief belang zijn voor de biodiversiteit van de beheereenheid/regio. Behoud van aanwezige diversiteit behoeft zelden specifieke maatregelen.
2. Wees zuinig op braamvegetaties langs oude infrastructuur, binnen en buiten het bos, op houtwallen en in oude perceelsgrenzen. Deze landschapselementen bevatten vaak oudbossoorten, ook andere soorten dan bramen.
3. Neem in terreinen met hoofdfunctie natuur alleen maatregelen voor het terugzetten of bestrijden van bramen als dat nodig is voor behoud van andere, meer kwetsbare natuurwaarden, zoals voorjaarsflora en zoomvegetaties; met name zomen met havikskruiden hebben een hoge natuurwaarde en zijn kwetsbaar.
4. Wanneer maatregelen worden overwogen om bramendominantie te doorbreken, beoordeel dan eerst de oorzaak van verbraming, bosstructuur en/of verdroging, en om welke soorten het gaat. Als verbraming grotendeels op rekening komt van leembos- of woudbramen is waarschijnlijk sprake van een natuurlijke situatie. In principe maakt verbraming deel uit van de natuurlijke bosdynamiek op voor bramen geschikte bodems en is dan een tijdelijk fenomeen dat verdwijnt als de lichtbeschikbaarheid op de bosbodem afneemt door uitbreiding van houtige soorten in de struiken boomlaag. Als perceelsgewijze verbraming als knelpunt wordt gezien, kan de lichtbeschikbaarheid versneld worden teruggebracht door het inbrengen van autochtoon materiaal van houtige soorten die karakteristiek zijn voor de betreffende standplaats.
5. Houd er rekening mee dat grootschalige ingrepen, zoals kaalkap, groepenkap of het perceelsgewijs afzetten van hakhout, onvermijdelijk leiden tot bramendominantie op voor bramen geschikt bodems. Als jonge aanplant of uitlopende stoven moeten worden beschermd tegen verstikking door bramen dan is lokaal maaien de enige oplossing, mogelijk zelfs enkele jaren achtereen.
6. Ontwikkel waar mogelijk (in bosranden, langs paden/dreven) geleidelijke overgangen van bos naar korte vegetaties waarbij bramen onderdeel zijn van de mantelvegetatie. Vaak zal deze mantel periodiek moeten worden teruggezet om te voorkomen dat overgangen vollopen met bos.
7. Vestiging en uitbreiding van bramen in natuurontwikkeling op voormalige akkers en cultuurgraslanden is een natuurlijk proces. Extensieve begrazing in een vroeg stadium leidt tot een min of meer stabiele verdeling van korte vegetaties en struweel (bramen, rozen, meidoorn e.d.) afhankelijk van de graasdruk.
8. Het inbrengen van bramen bij natuurontwikkeling is niet nodig (op geschikte bodems komen de bramen vanzelf) en ongewenst (risico op inbreng van 'streekvreemde' soorten).
9. Bestrijd invasieve exoten zoals Amerikaanse vogelkers, Amerikaanse eik en robinia tenminste in bosranden en langs paden met (potentieel) waardevolle mantelvegetaties.
10. Bestrijd dijkviltbraam in een zo vroeg mogelijk stadium, tenminste op de hogere zandgronden waar sprake kan zijn van verdringing van inheemse (braam)soorten. Maaien, zo mogelijk in combinatie met extensieve begrazing, is doeltreffend. Bij dichte struwelen zal enkele jaren achtereen moeten worden gemaaid, totdat het wotelstelsel is uitgeput en er geen jonge loten meer worden gevormd.

OBN-STUDIE NAAR HEIDEHERSTEL

Steenmeel laat na 9 jaar nog nauwelijks positieve effecten zien op de droge heide

Steenmeel wordt veelvuldig toegepast als herstelmaatregel op verzuurde en vermeste gronden. Maar welke steenmeelsoort is het beste voor herstel van chemische processen, en wat zijn effecten op vegetatie en fauna? Een onlangs afgeronde OBN-studie laat zien dat het toedienen van steenmeel nauwelijks leidt tot systeemherstel.

Het toedienen van steenmeel lijkt op steeds meer plekken de normaalste zaak van de wereld geworden. Regelmatig stellen provincies in de subsidievoorwaarden dat steenmeel een onderdeel moet zijn van een herstelplan. Toch is het nog lang niet altijd duidelijk wat de langetermijneffecten zijn van steenmeel, al dan niet in combinatie met kalk. Zeker op de droge heideterreinen lijkt het er op dat de bodem en de vegetatie anders reageren op dit soort stoffen dan in het bos. In een onlangs afgeronde OBN-studie zijn daarom maatregelen getoetst om de negatieve effecten van verzuring en mogelijk vermesting tegen te gaan in droge heide (H4030) en vochtige heide van de hogere zandgronden (H4010A), waarbij de vochtige heide niet gevoerd wordt door grondwater maar louter door regenwater. De onderzoekers van B-ware en Stichting Bargerveen wilden weten welke steenmeelsoort het beste is voor het herstel van de bodem- en vegetatiechemie in droge (H4030) en vochtige heide (H4010A). Ook keken ze naar de effecten daarvan op de vegetatie en de fauna, zowel bovengrond als het bodemleven (bacteriën, schimmels en mesofauna).

Het onderzoek is in 2014 gestart met het toedienen van twee soorten steenmeel (Soilfeed en Biolit) en Dolomietkalk (Dolokal). De onderzoekers keken vervolgens wat het effect daarvan was op de bodemchemie, plantchemie, vegetatiesamenstelling, paddenstoelen en fauna in soortenarme verzuurde droge en vochtige ongeplagde heide. In het tweede deel van het onderzoek, na 2020, is ook gekeken naar effecten die steenmeel en kalk hebben op het bodemleven.

Nauwelijks positief

Hoewel er wel enkele kleine positieve ontwikkelingen zijn gezien, is het zeker niet zo dat het steenmeel een systeemherstel in gang heeft gezet. Bij toediening van deze steenmelen werd een toename in bodembuffering, soortenrijkdom van planten en bij Biolit-toediening ook een verbeterde nutriëntensamenstelling van de vegetatie en een kleine afname in de ammoniumconcentratie in de bodem vastgesteld. Na toedienen van Biolit zagen de onderzoekers wel licht positieve effecten op de fauna. Maar de samenstelling van de schimmels- en

bacteriën in de bodem veranderde met Soilfeed nauwelijks, en met Biolit een beetje. Ook het strooisel werd iets beter afgebroken en er werden meer paddenstoelen gevonden kenmerkend voor een beter gebufferd milieu. "Ondanks deze positieve resultaten", zo schrijven de onderzoekers, "kunnen we niet stellen dat de geteste steenmelen zorgden voor een duidelijk systeemherstel binnen 9 jaar na toediening. Kenmerkende plantensoorten van een iets beter gebufferd milieu kwamen niet terug in de proefvlakken, de bodem bleef nog steeds te weinig gebufferd voor iets kruidenrijke droge heide en ook wat bovengrondse fauna betreft was er geen sprake van duidelijk systeemherstel. De toegevoegde steenmelen hadden ook nauwelijks effect op het in het systeem geaccumuleerde stikstof, en leverden daarmee enkel een (deel)oplossing voor het knelpunt verzuring, en niet of nauwelijks voor de negatieve vermestende effecten van de langdurig verhoogde stikstofdepositie. Het snel verlagen van de N-depositie blijft dus essentieel!"

Pas op voor te veel kalk

Het toedienen van kalk lijkt dan nog meer effect te hebben dan steenmeel. Dolokal zorgde voor een zeker herstel van de bodembuffering en voor een (kleine) toename in het aantal plantensoorten die kenmerkend zijn voor beter gebufferde omstandigheden. De schimmel- en bacteriegemeenschappen en de paddenstoelenflora veranderden de positieve kant op. Maar de onderzoekers waarschuwden wel voor een te veel aan kalk. Vooral een vochtige heide leidt kalk al vrij snel tot minder strooiselafbrekende insecten en veranderde de verhoudingen aan beschikbare elementen en dat heeft waarschijnlijk negatieve effecten op de vegetatie.

Vooralsnog denken de onderzoekers dat het weinig zin heeft om steenmeel in te zetten om het systeem te herstellen. Soilfeed heeft weliswaar geen negatieve effecten, maar ook geen positieve dus kun je het beter achterwege laten. Kalk kan soms een oplossing zijn, maar dan is het heel belangrijk om vooraf zo nauwkeurig mogelijk de maximale dosering te bepalen. ●

www.natuurkennis.nl/Uploaded_files/Publicaties/obn-2019-109-dz-herstel-van-droge-en-vochtige-heide-door-middel-van-silicaatmineralen-def.pdf

VERNIEUWDE HANDREIKING

Omvorming van landbouwgronden naar schrale natuur

De terreinbeheerders uit Limburg (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en het Limburgs Landschap) zijn, net als elders in Nederland in diverse projecten bezig met de omvorming van landbouwgronden naar schrale natuur. Ze verwachten ook de komende jaren nog vele hectaren om te kunnen vormen in het kader van het beleid voor het landelijk gebied. In 2017 bracht OBN Natuurkennis al een handreiking uit waarmee beheerders konden bepalen via welke methode ze de omvorming het beste kunnen inzetten. Deze handreiking was heel praktisch, maar vooral gericht op de hogere zandgronden en kustduinen. Voor de Zuid-Limburgse situatie hadden de beheerders behoefte aan aanvullingen. Ze missen bijvoorbeeld bij de uitwerking van vereisten voor nutriënten in de bodem specifieke heuvelland habitattypen en vroegen zich af of er dan nog onderscheid is in vereisten tussen het heuvelland en laagland (bv in geval van kalkmoerassen en heischraalgraslanden). Tevens was er behoefte aan meer handvatten voor de inbedding van maatregelen in de landschapsecologische context van het heuvelland. Hoe kunnen ze rekening houden met de specifieke geologie en bodems en waterhuishouding van het heuvelland?

Variatie in bodemgesteldheid

Via een Raad en Daad-vraag gingen Camiel Aggenbach en Rudy van Diggelen met deze vragen aan de slag. In de handreiking hebben ze nu een aantal tabellen aangepast aan de Limburgse situatie. De bodem in het heuvelland is vaak ruimtelijk zeer variabel en dat is van belang voor een hoge biodiversiteit en de aanwezigheid van (kleinschalige) gradiënten.

De onderzoekers adviseren dan ook om in Limburg bij het afgraven te zorgen voor variatie in diepte en daarbij de variatie in bodemgesteldheid te volgen. Vaak kunnen zo op relatief korte afstanden een hele reeks aan vegetatietypen worden ontwikkeld. Op deze manier hebben de onderzoekers gekeken naar de specifieke kenmerken van de Limburgse situatie. De inbreng van gebiedskennis en ervaring met omvormingsprojecten vormde ook een belangrijke input voor de update.

Beter onderbouwd

Voor Camiel Aggenbach was de Raad en Daad-vraag een goede aanleiding om de hele handreiking waar mogelijk te actualiseren. Daarvoor zocht hij in de recente literatuur uit binnen- en buitenland naar mogelijk nieuwe inzichten in de nutriënten ranges van allerlei schrale vegetatietypen. Dat is belangrijk is om te bepalen waar en hoe diep moet worden afgegraven om een geschikte bodem voor schrale vegetatietypen te creëren. Dat leverde gelukkig geen heel andere inzichten op, maar op een aantal plaatsen zijn de getallen beter onderbouwd of zijn de ranges van normen of streefwaarden beter uitgewerkt. Het was niet mogelijk om op basis van bestaande data en publicaties onderscheid te maken in de nutriëntenranges voor heuvelland en laagland. Omdat een aanzienlijke deel van de referentiewaarden afkomstig zijn uit heuvelland van naburige landen verwachten de onderzoekers dat de ge-update ranges goed toepasbaar zijn in het heuvelland. ●

www.natuurkennis.nl/Uploaded_files/Publicaties/handreiking-landbouw-omvorming-naar-natuur-2023-06.pdf

RAAD EN DAAD

Beleidsmakers en beheerders zitten vaak met kennisvragen waarvan het antwoord niet direct is terug te vinden in een rapport. En dat terwijl collega's en wetenschappers het antwoord vaak wel in hun hoofd hebben of relatief gemakkelijk kunnen formuleren. Voor dit soort vragen hebben we de Raad en Daad-functie in het leven geroepen.

Voor de beantwoording wordt geen nieuw onderzoek uitgezet, maar gebruiken de OBN-deskundigen beschikbare resultaten en ervaringen, die op een nieuwe manier gebundeld worden. In het Uitvoeringsprogramma Natuur zijn extra mogelijkheden voor deze vorm van adviseren, omdat het kortere trajecten mogelijk maakt, die sterk praktijk- en probleemoplossend gericht zijn.

- Het advies wordt gepubliceerd zodat ook andere beheerders daarvan kunnen leren.
- Het advies is gratis. De tegenprestatie voor de aanvrager is om de resultaten van het advies breder te delen in bijvoorbeeld een workshop of presentatie.
- Kijk voor eerdere Raad en Daad-adviezen op de website Natuurkennis onder 'Beheeradviezen'.

Voor het aanvragen van een Raad en Daad advies kunt u contact opnemen met g.vanduinhoven@vbne.nl

De OBN-nieuwsbrief is een uitgave van de VBNE. Een pdf-versie vindt u op www.natuurkennis.nl.
Redactie: Geert van Duinhoven
Redactie-adres: VBNE, Princenhof Park 7
3972 NG Driebergen, info@vbne.nl
Lay-out: Communicatiebureau De Lynx
Druk: Senefelder Misset, Doetinchem

samen werken aan
natuurherstel

ALS JE ÉCHT WIL WETEN WAT ER SPEELT IN NATUUR EN LEEFOMGEVING...

Wie een onderzoeksvraag heeft op het gebied van natuur en leefomgeving, wil een antwoord waarop gerekend kan worden. Een duurzaam advies dat van alle kanten bekeken is. Door specialisten die begrijpen hoe het werkelijk is. Die samen verder graven, peilen en vissen omdat ze van nature willen weten wat de uitkomst is. We noemen onszelf niet voor niets doorgronders. Meer weten of contact opnemen? Ga naar www.at-kb.nl.

ATKB | voor natuur en leefomgeving

...VRAAG JE HET ATKB

Expert Forestry & Land Use

bij Control Union Certifications

Graag ontvangen wij jouw curriculum vitae en motivatiebrief per e-mail via vacature@controlunion.com onder vermelding van 'Expert Forestry & Land Use'.

Duurzaamheid, bossen en natuur zijn voor jou drie vanzelfsprekende onderwerpen. Vanuit die interesse (door ervaring of opleiding) wil je graag deel uitmaken van nieuwe en bestaande ontwikkelingen.

Als **Expert Forestry & Land Use bij Control Union Certifications (CUC)** ben je verantwoordelijk voor het beheren van onze belangrijkste keurmerken en diensten in de wereldwijde bos- en natuurbeheer en aanverwante sectoren. Denk aan: FSC®, TLV en due diligence systemen zoals de EU Houtverordening.

Jij bent verantwoordelijk voor het voldoen aan alle eisen die gesteld worden aan CUC vanuit de certificerings- en accreditatiestandaarden of wetgeving. Om dat te realiseren zal je relevante ontwikkelingen bijhouden, collegae instrueren/trainen, documentatie opstellen, interne en externe overleggen plannen en voorzitten.

Daarnaast zal je nieuwe ontwikkelingen leiden en diensten opzetten, denk aan ontbossing, koolstofcredits of remote sensing.

Jij bent/hebt:

- Hbo+ of wetenschappelijk werk- en denkniveau met ervaring in een relevante sector of opleiding;
- Een uitstekende beheersing van de Nederlandse en Engelse taal, zowel gesproken als geschreven;

Competenties

- Je bent analytisch en snapt normen en standaarden snel;
- Je gaat diplomatiek en professioneel om met mensen;
- Je beschikt over goede conflict- en probleemoplossende vaardigheden;
- Je beschikt over een hoge mate van zelfdiscipline, Je bent een ondersteunende teamspeler

Wat bieden wij?

Een kans om de wereld te veranderen zoals je altijd gedroomd hebt. In een afwisselende en zelfstandige functie in (internationaal) teamverband waarin je je eigen agenda vormgeeft en deadlines bewaakt. Daarbij bieden we de mogelijkheid om niet alleen op kantoor, maar ook in het (internationale) veld te werken door audits of klantbezoeken uit te voeren. Control Union kent goede primaire en secundaire arbeidsvoorwaarden. Deze functie wordt ingeschaald op basis van jouw ervaring en kennisniveau.

Control Union Certifications (CUC)

Wij zijn een toonaangevende en wereldwijd opererende organisatie die certificeringen, audits en complete kwaliteitsborging levert in verschillende sectoren, van landbouw, energie en bosbouw tot veiligheid en voedselveiligheid.

Voor vragen kan je contact opnemen met James Schadenberg via +31 (0)38 426 01 00

 CONTROLUNION